

ПРО ПРАВО НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ

Написано в лютому—травні 1914 р.

Надруковано в квітні—червні 1914 р.
в журналі «Просвещение» №№ 4, 5 і 6

Друкується за текстом
журналу

Підпис: В. І л ь і н

Параграф дев'ятий програми російських марксистів, який говорить про право націй на самовизначення, викликав останнім часом (як ми уже зазначали в «Просвещении») * цілий похід опортуністів. І російський ліквідатор Семковський у петербурзькій ліквідаторській газеті, і бундівець Лібман, і український націонал-соціал Юркевич — у своїх органах обрушились на цей параграф, третируючи його з виглядом величезної зневаги. Немає сумніву, що це «нашествие двенадесяти языков» опортунізму на нашу марксистську програму стоїть у тісному зв'язку з сучасними націоналістичними хитаннями взагалі. Тому докладний розгляд порушеного питання здається нам своєчасним. Зауважимо тільки, що ні єдиного самостійного доводу жоден з названих опортуністів не навів: всі вони повторюють лише сказане Розою Люксембург в її довгій польській статті 1908—1909 року: «Національне питання і автономія». На «оригінальні» доводи цього останнього автора ми і будемо найчастіше зважати в нашому викладі.

І. ЩО ТАКЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІЙ?

Природно, що це питання постає насамперед, коли робляться спроби по-марксистському розглянути так зване самовизначення. Що слід розуміти під ним? Чи шукати відповіді в юридичних дефініціях (визначеннях),

* Див. Твори, 5 вид., том 24, стор. 111—145. Ред.

виведених із всіляких «загальних понять» права? Чи відповіді треба шукати в історико-економічному вивченні національних рухів?

Недивно, що пп. Семковські, Лібмани, Юркевичі навіть і не догадалися поставити цього питання, відбуваючись просто хихиканням з приводу «неясності» марксистської програми і, мабуть, навіть не знаючи, у своїй простоті, що про самовизначення націй говорить не тільки російська програма 1903 року, але й рішення Лондонського міжнародного конгресу 1896 року (про це докладно у своєму місці). Далеко дивніше, що Роза Люксембург, яка багато декламує з приводу нібито абстрактності й метафізичності даного параграфа, сама впала якраз у цей гріх абстрактності й метафізичності. Саме Роза Люксембург раз у раз збивається на загальні міркування про самовизначення (аж навіть до зовсім забавного розумування про те, як узнати волю націй), не ставлячи ніде ясно і точно питання, чи в юридичних визначеннях суть справи, чи в досвіді національних рухів усього світу?

Точна постановка цього, неминучого для марксиста, питання відразу підірвала б дев'ять десятих доводів Рози Люксембург. Національні рухи не вперше виникають в Росії і не самі тільки їй властиві. В усьому світі епоха остаточної перемоги капіталізму над феодалізмом була зв'язана з національними рухами. Економічна основа цих рухів полягає в тому, що для повної перемоги товарного виробництва потрібне завоювання внутрішнього ринку буржуазією, потрібне державне об'єднання територій з населенням, що говорить однією мовою, при усуненні всяких перешкод розвитку цієї мови і закріпленню її в літературі. Мова — найважливіший засіб людського спілкування; єдність мови і безперешкодний розвиток — одна з найважливіших умов справді вільного і широкого, відповідного сучасному капіталізму, торгового обороту, вільного і широкого групування населення по всіх окремих класах, нарешті — умова тісного зв'язку ринку з усяким і кожним хазяїном або хазяйчиком, продавцем і покупцем.

Утворення *національних держав*, які найбільше задовольняють ці вимоги сучасного капіталізму, є через це тенденцією (прагненням) всякого національного руху. Найглибші економічні фактори штовхають до цього, і для всієї Західної Європи — більше того: для всього цивілізованого світу — *типовою*, нормальною для капіталістичного періоду є через це національна держава.

Отже, коли ми хочемо зрозуміти значення самовизначення націй, не граючись в юридичні дефініції, не «вигадуючи» абстрактних визначень, а розглядаючи історико-економічні умови національних рухів, то ми неминуче прийдемо до висновку: під самовизначенням націй розуміється державне відокремлення їх від чужонаціональних колективів, розуміється утворення самостійної національної держави.

Ми побачимо далі ще інші причини, чому неправильно було б під правом на самовизначення розуміти що-небудь інше крім права на окреме державне існування. Тепер же ми повинні спинитися на тому, як Роза Люксембург намагалась «відбутися» від неминучого висновку про глибокі економічні основи прагнень до національної держави.

Розі Люксембург прекрасно відома брошура Каутського: «Національність і інтернаціональність» (додаток до «Neue Zeit» ¹⁰⁵, № 1, 1907—1908; російський переклад в журналі «Научная Мысль», Рига, 1908 ¹⁰⁶). Їй відомо, що Каутський *, докладно розібравши в § 4 цієї брошури питання про національну державу, прийшов до висновку, що Отто Бауер «недооцінює силу прагнення до створення національної держави» (стор. 23 цитованої брошури). Роза Люксембург цитує сама слова Каутського: «Національна держава — це форма держави, яка найбільш відповідає сучасним» (тобто капіталістичним, цивілізованим, економічно-прогресивним на відміну від середньовічних, докапіталістичних та ін.)

* У 1916 році, готуючи перевидання статті, В. І. Ленін до цього місця зробив примітку: «Просимо читача не забувати, що Каутський до 1909 р., до його прекрасної брошури «Шлях до влади» був ворогом опортунізму, на захист якого він повернувся тільки в 1910—1911 рр., а найрішучіше тільки в 1914—1916 рр.»

«умовам, є та форма, в якій вона найлегше може виконати свої завдання» (тобто завдання найбільш вільного, широкого і швидкого розвитку капіталізму). До цього треба додати ще більш точне заключне зауваження Каутського, що строкаті в національному відношенні держави (так звані держави національностей на відміну від національних держав) є «завжди державами, внутрішня будова яких з тих чи інших причин лишилася ненормальною або недорозвиненою» (відсталою). Само собою зрозуміло, що Каутський говорить про ненормальність тільки в значенні невідповідності до того, що найбільше пристосоване до вимог капіталізму, який розвивається.

Постає тепер питання, як же поставилася Роза Люксембург до цих історико-економічних висновків Каутського. Правильні вони чи неправильні? Чи має рацію Каутський з його історико-економічною теорією, чи Бауер, теорія якого, в основі своїй, психологічна? В чому полягає зв'язок безсумнівного «національного опортунізму» у Бауера, його захисту культурно-національної автономії, його націоналістичних захоплень («подекуди посилення національного моменту», як висловився Каутський), його «величезного перебільшення моменту національного і повного забуття моменту інтернаціонального» (Каутський), з його недооцінкою сили прагнення до створення національної держави?

Роза Люксембург не поставила навіть цього питання. Вона не помітила цього зв'язку. Вона не вдумалася в ціле теоретичних поглядів Бауера. Вона зовсім навіть не протипоставила історико-економічної і психологічної теорії в національному питанні. Вона обмежилася такими зауваженнями проти Каутського.

«...Ця «найкраща» національна держава є тільки абстракція, яка легко піддається теоретичному розвитку і теоретичному захистові, але не відповідає дійсності» («Przegląd Socjaldemokratyczny» *, 1908, № 6, стор. 499).

І на підтвердження цієї рішучої заяви йдуть міркування про те, що розвиток великих капіталістичних

* — «Соціал-Демократичний Огляд». Ред.

держав і імперіалізм роблять ілюзорним «право на самовизначення» дрібних народів. «Чи можна серйозно говорити, — покликає Роза Люксембург, — про «самовизначення» формально незалежних чорногорців, болгар, румунів, сербів, греків, почасти навіть швейцарців, незалежність яких сама є продуктом політичної боротьби і дипломатичної гри «європейського концерту»?!» (стор. 500). Найкраще відповідає умовам «не держава національна, як вважає Каутський, а держава хижачка». Наводиться кілька десятків цифр про величину колоній, які належать Англії, Франції та ін.

Читаючи такі міркування, не можна не подивуватися здатності автора не розуміти, *що до чого!* Повчати з важним виглядом Каутського того, що дрібні держави економічно залежать від великих; що між буржуазними державами йде боротьба через хижачке придушення інших націй; що існує імперіалізм і колонії, — це якесь смішне, дитяче мудрування, бо до діла все це ні найменшого відношення не має. Не тільки маленькі держави, але й Росія, наприклад, цілком залежать економічно від могутності імперіалістського фінансового капіталу «багатих» буржуазних країн. Не тільки балканські мініатюрні держави, але й Америка в ХІХ столітті була, економічно, колонією Європи, як вказав ще Маркс у «Капіталі»¹⁰⁷. Все це Каутському і кожному марксистові, звичайно, прекрасно відомо, але в питанні про національні рухи і про національну державу це зовсім ні до ладу ні до прикладу.

Роза Люксембург підмінила питання про політичне самовизначення націй в буржуазному суспільстві, про їх державну самостійність питанням про їх економічну самостійність і незалежність. Це так само розумно, як коли б людина, що обговорює програмну вимогу про верховенство парламенту, тобто зборів народних представників, в буржуазній державі, взялася викладати своє цілком правильне переконання у верховенстві великого капіталу при всяких порядках буржуазної країни.

Немає сумніву, що більша частина Азії, найбільш населеної частини світу, перебуває в становищі або колоній «великих держав» або держав, надзвичайно

залежних і пригноблених національно. Але хіба ця загальновідома обставина захитує хоч скільки-небудь той безперечний факт, що в самій Азії умови найбільш повного розвитку товарного виробництва, найбільш вільного, широкого і швидкого зростання капіталізму створилися тільки в Японії, тобто тільки в самостійній національній державі? Ця держава — буржуазна, а тому вона сама почала пригноблювати інші нації і поневолювати колонії; ми не знаємо, чи встигне Азія, до краху капіталізму, скластися в систему самостійних національних держав, подібно до Європи. Але лишається незаперечним, що капіталізм, розбудивши Азію, викликав і там повсюди національні рухи, що тенденцією цих рухів є створення національних держав в Азії, що найкращі умови розвитку капіталізму забезпечують саме такі держави. Приклад Азії говорить *за* Каутського, *проти* Розі Люксембург.

Приклад балканських держав теж говорить проти неї, бо кожний бачить тепер, що найкращі умови розвитку капіталізму на Балканах створюються якраз в міру створення на цьому півострові самостійних національних держав.

Отже, і приклад всього передового цивілізованого людства, і приклад Балкан, і приклад Азії доводять, всупереч Розі Люксембург, безумовну правильність положення Каутського: національна держава є правило і «норма» капіталізму, строката в національному відношенні держава — відсталість або виняток. З точки зору національних відносин, найкращі умови для розвитку капіталізму дає, безперечно, національна держава. Це не значить, зрозуміло, щоб така держава, на ґрунті буржуазних відносин, могла виключити експлуатацію і гноблення націй. Це значить лише, що марксист не можуть випускати з уваги могутніх економічних факторів, які породжують прагнення до створення національних держав. Це значить, що «самовизначення націй» у програмі марксистів *не може* мати, з історико-економічної точки зору, іншого значення крім як політичне самовизначення, державна самостійність, утворення національної держави.

Якими умовами обставляється, з марксистської, тобто класової пролетарської, точки зору, підтримка буржуазно-демократичної вимоги «національної держави», про це докладно буде мова далі. Зараз ми обмежуємось визначенням *поняття* «самовизначення» і повинні ще тільки відзначити, що Роза Люксембург *знає* про зміст цього поняття («національна держава»), тоді як її опортуністичні прихильники, Лібмани, Семковські, Юркевичі, *не знають навіть і цього!*

2. ІСТОРИЧНА КОНКРЕТНА ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Безумовною вимогою марксистської теорії при розгляді будь-якого соціального питання є постановка його в певні історичні рамки, а потім, якщо мова йде про одну країну (наприклад, про національну програму для даної країни), врахування конкретних особливостей, які відрізняють цю країну від інших в межах однієї і тієї самої історичної епохи.

Що означає ця безумовна вимога марксизму в застосуванні до нашого питання?

Насамперед вона означає необхідність строго розділити дві, докорінно відмінні, з точки зору національних рухів, епохи капіталізму. З одного боку, це — епоха краху феодалізму і абсолютизму, епоха складання буржуазно-демократичного суспільства і держави, коли національні рухи вперше стають масовими, втягують так чи інакше *всі* класи населення в політику через пресу, участь в представницьких установах і т. д. З другого боку, перед нами епоха капіталістичних держав, що цілком склалися, з конституційним ладом, що давно установився, з сильно розвиненим антагонізмом пролетаріату і буржуазії, — епоха, яку можна назвати передоднем краху капіталізму.

Для першої епохи типовим є пробудження національних рухів, втягнення в них селянства, як найбільш численної і найбільш «важкої на підйом» верстви населення в зв'язку з боротьбою за політичну свободу взагалі і за права національності зокрема. Для другої

епохи типовою є відсутність масових буржуазно-демократичних рухів, коли розвинутий капіталізм, все більше зближуючи і перемішуючи цілком уже втягнені в торговий оборот нації, ставить на перший план антагонізм інтернаціонально злитого капіталу з інтернаціональним робітничим рухом.

Звичайно, та і друга епоха не відділені одна від одної стіною, а зв'язані численними перехідними ланками, причому різні країни відрізняються ще швидкістю національного розвитку, національним складом населення, розміщенням його і т. д. і т. п. Не може бути й мови про приступ до національної програми марксистів даної країни без врахування всіх цих загальноісторичних і конкретно-державних умов.

І ось тут якраз ми натрапляємо на найслабше місце в міркуваннях Рози Люксембург. Вона з надзвичайною ретельністю прикрашає свою статтю набором «міцних» словечок проти § 9 нашої програми, оголошуючи його «огульним», «шаблоном», «метафізичною фразою» і так далі без кінця. Природно було б чекати, що письменниця, яка так чудово осуджує метафізику (в марксівському розумінні, тобто антидіалектику) і пусті абстракції, дасть нам зразок конкретно-історичного розгляду питання. Мова йде про національну програму марксистів однієї певної країни, Росії, однієї певної епохи, початку ХХ століття. Мабуть, Роза Люксембург і ставить питання про те, яку історичну епоху переживає Росія, які конкретні особливості національного питання і національних рухів даної країни в дану епоху?

Нічогосінько про це Роза Люксембург не говорить! Ані тіні розгляду питання про те, як стоїть національне питання в Росії в дану історичну епоху, які особливості Росії в даному відношенні, — ви у неї не знайдете!

Нам кажуть, що інакше ставиться національне питання на Балканах, ніж в Ірландії, що Маркс отак-то оцінював польський і чеський національний рух в конкретних умовах 1848 року (сторінка виписок з Маркса), що Енгельс отак-то оцінював боротьбу лісних кантонів Швейцарії проти Австрії і битву під Моргартеном, яка мала місце в 1315 році (сторінка цитат з Енгельса з від-

повідним коментарем з Каутського), що Лассаль вважав реакційною селянську війну в Німеччині в XVI столітті і т. п.

Не можна сказати, щоб ці зауваження і цитати вражали новизною, але, в усякому разі, читачеві цікаво ще і ще раз згадати, як саме Маркс, Енгельс і Лассаль підходили до розгляду конкретно-історичних питань окремих країн. І, перечитуючи повчальні цитати з Маркса і Енгельса, бачиш з особливою наочністю, в яке смішне становище поставила себе Роза Люксембург. Вона красномовно і сердито проповідує необхідність конкретно-історичного аналізу національного питання в різних країнах в різний час, — і вона не робить *ні найменшої* спроби визначити, *яку ж* історичну стадію розвитку капіталізму переживає *Росія* на початку XX століття, які *особливості* національного питання в цій країні. Роза Люксембург показує приклади, як *інші* розглядали питання по-марксистському, наче навмисне підкреслюючи цим, як часто добрими намірами мостять пекло, добрими порадами прикривають небажання або невміння користуватися ними на ділі.

Ось одне з повчальних зіставлень. Повстаючи проти лозунга незалежності Польщі, Роза Люксембург посиляється на свою працю 1898 року, яка довела швидкий «промисловий розвиток Польщі» із збутом фабричних продуктів у Росії. Нічого й казати, що звідси ще аж нічого не випливає в питанні про *право* на самовизначення, що цим доведено тільки зникнення старої шляхетської Польщі і т. д. Роза ж Люксембург непомітно переходить весь час до того висновку, ніби серед факторів, які з'єднують Росію з Польщею, переважають уже тепер суто економічні фактори сучасно-капіталістичних відносин.

Та ось переходить наша Роза до питання про автономію і — хоч її стаття має заголовок «Національне питання і автономія» *взагалі* — починає доводити *виключне* право королівства Польського на автономію (дивись про це «Просвещение» 1913 р., № 12 *). Щоб підтвердити

* Див. Твори, 5 вид., том 24, стор. 138—145. Ред.

право Польщі на автономію, Роза Люксембург характеризує державний лад Росії за ознаками, очевидно, і економічними, і політичними, і побутовими, і соціологічними — сукупністю рис, які дають в сумі поняття «азіатського деспотизму» (№ 12 «Przegląd'y»¹⁰⁸, стор. 137).

Всім відомо, що такий державний лад має дуже велику тривкість у тих випадках, коли в економіці даної країни переважають цілком патріархальні, докапіталістичні риси і зовсім незначний розвиток товарного господарства і класової диференціації. Якщо ж в такій країні, в якій державний лад відзначається різко *докапіталістичним* характером, існує національно-відмежована область із *швидким* розвитком капіталізму, то, чим швидший цей капіталістичний розвиток, тим сильніша суперечність між ним і *докапіталістичним* державним ладом, тим імовірніше відокремлення передової області від цілого, — області, зв'язаної з цілим не «сучасно-капіталістичними», а «азіатсько-деспотичними» зв'язками.

Роза Люксембург, таким чином, зовсім не звела кінців з кінцями навіть в питанні про соціальну структуру влади в Росії щодо буржуазної Польщі, а питання про конкретно-історичні особливості національних рухів в Росії вона навіть і не поставила.

На цьому питанні ми й повинні спинитися.

3. КОНКРЕТНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ В РОСІЇ ТА ЇЇ БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ПЕРЕТВОРЕННЯ

«...Незважаючи на розтяжність принципу «право націй на самовизначення», який є чистісіньким загальником, будучи, очевидно, однаково застосовним не тільки до народів, що живуть в Росії, але й до націй, що живуть в Німеччині і Австрії, Швейцарії і Швеції, Америці і Австралії, ми не знаходимо його в жодній програмі сучасних соціалістичних партій...» (№ 6 «Przegląd'y», стор. 483).

Так пише Роза Люксембург на початку свого походу проти § 9 марксистської програми. Підсовуючи нам ро-

зуміння цього пункту програми, як «чистісінького загальника», Роза Люксембург сама якраз у цей гріх і впадає, заявляючи з забавною сміливістю, ніби цей пункт «очевидно, однаково застосовний» до Росії, Німеччини і т. д.

Очевидно,— відповімо ми,— що Роза Люксембург вирішила дати в своїй статті збірку логічних помилок, які годяться для учбових занять гімназистів. Бо тирада Рози Люксембург — цілковита нісенітниця і глум над історико-конкретною постановкою питання.

Якщо тлумачити марксистську програму не по-хлоп'ячому, а по-марксистському, то дуже неважко зміркувати, що вона стосується до буржуазно-демократичних національних рухів. Коли так,— а це, безперечно, так,— то звідси «очевидно», що ця програма стосується «огоульно», як «загальник» і т. д., до *всіх* випадків буржуазно-демократичних національних рухів. Не менш очевидним був би також для Рози Люксембург, коли б вона хоч трохи поміркувала, той висновок, що програма наша стосується *тільки* до випадків наявності такого руху.

Подумавши над цими очевидними міркуваннями, Роза Люксембург без особливих зусиль побачила б, яку нісенітницю вона сказала. Обвинувачуючи нас у подаванні «загальника», вона *проти нас* наводить той довід, що про самовизначення націй не говориться в програмі тих країн, де *нема* буржуазно-демократичних національних рухів. Надзвичайно розумний довід!

Порівняння політичного і економічного розвитку різних країн, а також їх марксистських програм має величезне значення з точки зору марксизму, бо безсумнівно як загальна капіталістична природа сучасних держав, так і загальний закон розвитку їх. Але таке порівняння треба робити уміючи. Азбучною умовою при цьому є вияснення питання, чи *порівнянні* історичні епохи розвитку порівнюваних країн. Наприклад, аграрну програму російських марксистів можуть «порівнювати» з західноєвропейськими тільки цілковиті неукі (такі як князь Є. Трубецькой в «Русской Мысли»), бо наша програма дає відповідь на питання про *буржуазно-*

демократичне аграрне перетворення, про яке й мови нема в західних країнах.

Те саме стосується до національного питання. В більшості західних країн воно давним-давно розв'язане. Смішно шукати відповіді на неіснуючі питання в західних програмах. Роза Люксембург випустила тут з уваги якраз найголовніше: різницю між країнами з давно закінченими і з незакінченими буржуазно-демократичними перетвореннями.

У цій різниці вся суть. Повне ігнорування цієї різниці і перетворює довжелезну статтю Рози Люксембург в набір пустих, беззмистовних загальників.

В Західній, континентальній, Європі епоха буржуазно-демократичних революцій охоплює досить визначений проміжок часу, приблизно, з 1789 по 1871 рік. Якраз ця епоха була епохою національних рухів і створення національних держав. По закінченні цієї епохи Західна Європа перетворилася в сформовану систему буржуазних держав, за загальним правилом при цьому національно-єдиних держав. Тому тепер шукати права самовизначення в програмах західноєвропейських соціалістів значить не розуміти азбуки марксизму.

У Східній Європі і в Азії епоха буржуазно-демократичних революцій тільки почалася в 1905 році. Революції в Росії, Персії, Туреччині, Китаї, війни на Балканах — ось ланцюг світових подій *нашої* епохи нашого «сходу». І в цьому ланцюгу подій тільки сліпий може не бачити пробудження *цілого ряду* буржуазно-демократичних національних рухів, прагнень до створення національно-незалежних і національно-єдиних держав. Саме тому і тільки тому, що Росія разом з сусідніми країнами переживає цю епоху, нам потрібен пункт про право націй на самовизначення в нашій програмі.

Але продовжимо ще трохи вищенаведену цитату з статті Рози Люксембург:

«...Особливо, — пише вона, — програма партії, яка діє в державі з надзвичайно строкатим національним складом і для якої національне питання відіграє першорядну роль, — програма австрійської соціал-демократії не містить принципу про право націй на самовизначення» (там же).

Отже, читача хочуть переконати «особливо» прикладом Австрії. Подивимося, з конкретно-історичної точки зору, чи багато розумного в цьому прикладі.

По-1-е, ставимо основне питання про завершення буржуазно-демократичної революції. В Австрії вона почалася 1848 роком і закінчилася 1867. З того часу майже півстоліття там панує усталена, загалом і в цілому, буржуазна конституція, на ґрунті якої легально діє легальна робітничка партія.

Тому у внутрішніх умовах розвитку Австрії (тобто з точки зору розвитку капіталізму в Австрії взагалі і в окремих її націях зокрема) *нема* факторів, що породжували б стрибки, одним із супутників яких може бути утворення національно-самостійних держав. Припускаючи своїм порівнянням, що Росія перебуває, по цьому пункту, в аналогічних умовах, Роза Люксембург не тільки робить в корені неправильне, антиісторичне припущення, але й скочується мимоволі до ліквідації.

По-2-е, особливо велике значення має цілком різне співвідношення між національностями в Австрії і в Росії в питанні, що нас цікавить. Австрія не тільки була довгий час державою з переважанням німців, але австрійські німці претендували на гегемонію серед німецької нації взагалі. Ця «претенція», як може зволить пригадати Роза Люксембург (що так не любить нібито загальники, шаблони, абстракції...), розбита війною 1866 року. Пануюча в Австрії нація, німецька, опинилася *за межами* самостійної німецької держави, яка створилася остаточно на 1871 рік. З другого боку, спроба угорців створити самостійну національну державу зазнала краху ще в 1849 році, під ударами російського кріпосного війська.

Таким чином створилося надзвичайно своєрідне становище: з боку угорців, а потім і чехів, тяжіння якраз не до відокремлення від Австрії, а до збереження цілості Австрії саме в інтересах національної незалежності, яка могла б бути зовсім роздавлена більш хижацькими і сильними сусідами! Австрія склалася, в силу цього своєрідного становища, в двоцентрову (дуалістичну)

державу, а тепер перетворюється в трицентрову (тріалістичну: німці, угорці, слов'яни).

Чи є що-небудь схоже в Росії? Чи є у нас тяжіння «іногородців» до об'єднання з великорусами під загрозою *гіршого* національного гніту?

Досить поставити це питання, щоб побачити, до якої міри порівняння Росії з Австрією в питанні про самовизначення націй безглузде, шаблонне і неучьке.

Своєрідні умови Росії, щодо національного питання, якраз протилежні тому, що ми бачили в Австрії. Росія — держава з єдиним національним центром, великоруським. Великоруси займають гігантську суцільну територію, досягаючи по чисельності приблизно 70 мільйонів чоловік. Особливість цієї національної держави, по-1-е, та, що «іногородці» (які становлять у цілому більшість населення — 57%) населяють якраз окраїни; по-2-е, та, що пригноблення цих іногородців значно сильніше, ніж у сусідніх державах (і навіть не тільки в європейських); по-3-є, та, що в цілому ряді випадків пригноблені народності, які живуть по окраїнах, мають своїх сородичів по той бік кордону, які користуються більшою національною незалежністю (досить згадати хоча б по західному і південному кордону держави — фіннів, шведів, поляків, українців, румунів); по-4-е, та, що розвиток капіталізму і загальний рівень культури верідко вищі в «інородницьких» окраїнах, ніж у центрі держави. Нарешті, саме в сусідніх азіатських державах ми бачимо початок смуги буржуазних революцій і національних рухів, які захоплюють почасти споріднені народності в межах Росії.

Таким чином, саме історичні конкретні особливості національного питання в Росії надають у нас особливої насущності визнанню права націй на самовизначення в теперішню епоху.

А втім, навіть з чисто фактичного боку твердження Розі Люксембург, що в програмі австрійських с.-д. нема визнання права націй на самовизначення, неправильне. Досить відкрити протоколи Брюнського з'їзду, який прийняв національну програму¹⁰⁹, і ми побачимо там заяви русинського с.-д. Ганкевича від імені всієї

української (русинської) делегації (стор. 85 протоколів) і польського с.-д. Регера від імені всієї польської делегації (стор. 108) про те, що австрійські с.-д. обох зазначених націй включають в число своїх прагнень прагнення до національного об'єднання, свободи і самостійності своїх народів. Отже, австрійська соціал-демократія, не виставляючи прямо в своїй програмі права націй на самовизначення, в той же час цілком мириться з виставленням *частинами* партії вимоги національної самостійності. Фактично це й значить, зрозуміло, визнавати право націй на самовизначення! Таким чином, посилення Рози Люксембург на Австрію, як виявляється, в усіх відношеннях говорить *проти* Рози Люксембург.

4. «ПРАКТИЦИЗМ» В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

З особливою старанністю підхопили опортуністи той довід Рози Люксембург, що § 9 нашої програми не містить у собі нічого «практичного». Роза Люксембург так захоплена цим доводом, що ми зустрічаємо іноді в її статті по вісім разів на сторінці повторення цього «лозунга».

§ 9 «не дає,— пише вона,— ніякої практичної вказівки для повсякденної політики пролетаріату, ніякого практичного розв'язання національних проблем».

Розглянемо цей довід, який формулюється ще так, що § 9 або не виражає зовсім нічого, або зобов'язує підтримувати всі національні прагнення.

Що означає вимога «практичності» в національному питанні?

Або підтримку всіх національних прагнень; або відповідь: «так чи ні» на питання про відокремлення кожної нації; або взагалі безпосередню «здійснимість» національних вимог.

Розглянемо всі ці три можливі значення вимоги «практичності».

Буржуазія, яка природно виступає на початку всякого національного руху гегемоном (керівником) його, називає практичним ділом підтримку всіх національних

прагнень. Але політика пролетаріату в національному питанні (як і в усіх інших питаннях) лише підтримує буржуазію в певному напрямі, але ніколи не збігається з її політикою. Робітничий клас підтримує буржуазію тільки в інтересах національного миру (якого буржуазія не може дати цілком і який здійснимий лише в міру повної демократизації), в інтересах рівноправності, в інтересах найкращої обстановки класової боротьби. Тому якраз *проти практицизму* буржуазії пролетарі висувають *принципальну* політику в національному питанні, завжди підтримуючи буржуазію *лише умовно*. Всяка буржуазія хоче в національній справі або привілеїв для *своєї* нації, або виняткових вигід для неї; це й називається «практичним». Пролетаріат проти всяких привілеїв, проти всякої винятковості. Вимагати від нього «практицизму» значить іти на повіді у буржуазії, впадати в опортунізм.

Дати відповідь: «так чи ні» на питання про відокремлення кожної нації? Це здається вимогою дуже «практичною». А на ділі вона безглузда, метафізична теоретично, на практиці ж веде до підкорення пролетаріату політиці буржуазії. Буржуазія завжди на перший план ставить свої національні вимоги. Ставить їх безумовно. Для пролетаріату вони підпорядковані інтересам класової боротьби. Теоретично не можна ручитися наперед, чи відокремлення даної нації, чи її рівноправне становище з іншою нацією закінчить буржуазно-демократичну революцію; для пролетаріату важливо в обох випадках забезпечити розвиток свого класу; буржуазії важливо утруднити цей розвиток, відсунувши його завдання перед завданнями «своєї» нації. Тому пролетаріат обмежується негативною, так би мовити, вимогою визнання *права* на самовизначення, не гарантуючи жодній нації, не зобов'язуючись дати нічого за рахунок іншої нації.

Хай це не «практично», але це на ділі найпевніше гарантує найбільш демократичне з можливих рішень; пролетаріатові потрібні *тільки* ці гарантії, а буржуазії кожної нації потрібні гарантії її вигід незалежно від становища (від можливих мінусів) інших націй.

Буржуазію найбільше цікавить «здійснимість» цієї вимоги, — звідси вічна політика угод з буржуазією інших націй на шкоду пролетаріатові. Пролетаріатові ж важливо зміцнити свій клас проти буржуазії, виховати маси в дусі послідовної демократії і соціалізму.

Хай це не «практично» для опортуністів, але це єдина гарантія на ділі, гарантія максимальної національної рівноправності і миру всупереч і феодалам і *націоналістичній* буржуазії.

Все завдання пролетарів у національному питанні «непрактичне», з точки зору *націоналістичної* буржуазії кожної нації, бо пролетарі вимагають «абстрактної» рівноправності, принципіальної відсутності найменших привілеїв, будучи ворожі всякому націоналізмові. Не зрозумівши цього, Роза Люксембург своїм нерозумним вихвалянням практицизму відкрила навстіж ворота саме для опортуністів, особливо для опортуністичних поступок великоруському націоналізмові.

Чому великоруському? Тому, що великоруси в Росії нація гнобляча, а в національному відношенні, природно, опортунізм виявиться інакше серед пригноблених і серед гноблячих націй.

Буржуазія пригноблених націй в ім'я «практичності» своїх вимог кликатиме пролетаріат до безумовної підтримки її прагнень. Найпрактичніше сказати пряме «так», за відокремлення *такої-то* нації, а не за *право* відокремлення всіх і всяких націй!

Пролетаріат проти такого практицизму: визнаючи рівноправність і рівне право на національну державу, він найвище цінує і ставить союз пролетарів усіх націй, оцінюючи *під кутом* класової боротьби робітників усяку національну вимогу, усяке національне відокремлення. Лозунг практицизму є на ділі лише лозунгом некритичного переймання буржуазних прагнень.

Нам говорять: підтримуючи право на відокремлення, ви підтримуєте буржуазний націоналізм пригноблених націй. Так говорить Роза Люксембург, так повторює за нею опортуніст Семковський — єдиний, до речі сказати, представник ліквідаторських ідей в цьому питанні в ліквідаторській газеті!

Ми відповідаємо: ні, саме буржуазії важливе тут «практичне» рішення, а робітникам важливе *принципальне* виділення двох тенденцій. *Оскільки* буржуазія нації пригнобленої бореться з гноблячою, *остільки* ми завжди і в усякому разі і рішучіше всіх *за*, бо ми найсмівливіші і найпослідовніші вороги гноблення. Оскільки буржуазія пригнобленої нації стоїть за *свій* буржуазний націоналізм, ми проти. Боротьба з привілеями і насильствами нації гноблячої і ніякого потурання прагненню до привілеїв з боку пригнобленої нації.

Якщо ми не виставимо і не проведемо в агітації лозунга *права* на відокремлення, ми зіграємо на руку не тільки буржуазії, але й феодалам і абсолютизмові *гноблячої* нації. Цей довід Каутський давно висунув проти Розі Люксембург, і цей довід незаперечний. Боячись «допомогти» націоналістичній буржуазії Польщі, Роза Люксембург своїм запереченням *права* на відокремлення в програмі *російських* марксистів допомагає на ділі чорносотенцям великорусам. Вона допомагає на ділі опортуністичному примиренню з привілеями (і гірше, ніж привілеями) великорусів.

Захоплена боротьбою з націоналізмом у Польщі, Роза Люксембург забула про націоналізм великорусів, хоча саме *цей* націоналізм і найстрашніший зараз, саме він менш буржуазний, але більш феодальний, саме він головне гальмо демократії і пролетарської боротьби. У *кожному* буржуазному націоналізмі пригнобленої нації є загальнодемократичний зміст *проти* гноблення, і саме цей зміст ми *безумовно* підтримуємо, строго виділяючи прагнення до своєї національної винятковості, борючись з прагненням польського буржуа давити єврея і т. д. і т. д.

Це — «непрактично» з точки зору буржуа і міщанина. Це — єдино практична і принципальна політика в національному питанні, що справді допомагає демократії, свободі, пролетарському союзові.

Визнання права на відокремлення за всіма; оцінка кожного конкретного питання про відокремлення з точки зору, яка усуває всяку нерівноправність, всякі привілеї, всяку винятковість.

Візьмемо позицію гноблячої нації. Чи може бути вільним народ, який гнобить інші народи? Ні. Інтереси свободи великоруського населення * вимагають боротьби з таким гнобленням. Довга історія, вікова історія придушення рухів пригноблених націй, систематична пропаганда такого придушення з боку «вищих» класів створили величезні перешкоди справі свободи самого великоруського народу в його передсудах і т. д.

Великоруські чорносотенці свідомо підтримують ці передсуди і розпалюють їх. Великоруська буржуазія мириться з ними або підлашжується до них. Великоруський пролетаріат не може здійснити *своїх* цілей, не може розчистити собі шляху до свободи, не борючись систематично з цими передсудами.

Створення самостійної і незалежної національної держави лишається поки що в Росії привілеєм однієї тільки великоруської нації. Ми, великоруські пролетарі, не захищаємо ніяких привілеїв, не захищаємо і цього привілею. Ми боремося на ґрунті даної держави, об'єднуємо робітників усіх націй даної держави, ми не можемо ручитися за той чи інший шлях національного розвитку, ми через *усі* можливі шляхи йдемо до своєї класової мети.

Але йти до цієї мети не можна, не борючись з усяким націоналізмом і не відстоюючи рівності різних націй. Чи судилося, наприклад, Україні стати самостійною державою, це залежить від 1000 факторів, не відомих наперед. І, не намагаючись «гадати» марно, ми твердо стоїмо на тому, що безсумнівне: право України на таку державу. Ми поважаємо це право, ми не підтримуємо привілеїв великороса над українцями, ми *виховуємо* маси в дусі визнання цього права, в дусі заперечення *державних* привілеїв якої б то не було нації.

В стрибках, які переживали всі країни в епоху буржуазних революцій, сутички і боротьба з-за права

* Якомусь Л. Вл. з Парижа це слово здається немарксистським. Цей Л. Вл. забавно «superkluz» (в іронічному перекладі на російську: «вумный»). «Вумный» Л. Вл. збирається, мабуть, написати дослідження про вигнання з нашої програми-мінімум (з точки зору класової боротьби!) слів: «населення», «народ» і т. п.

на національну державу можливі й імовірні. Ми, пролетарі, заздалегідь оголошуємо себе *противниками* великоруських привілеїв і в цьому напрямі ведемо всю свою пропаганду і агітацію.

Ганяючись за «практицизмом», Роза Люксембург прогляділа *головне* практичне завдання і великоруського і інонаціонального пролетаріату: завдання повсякденної агітації і пропаганди проти всяких державно-національних привілеїв, за право, однакове право всіх націй на свою національну державу; таке завдання наше головне (зараз) завдання в національному питанні, бо лише таким шляхом ми відстоюємо інтереси демократії і рівноправного союзу всіх пролетарів всіх націй.

Хай ця пропаганда «непрактична» і з точки зору великорусів-гнобителів і з точки зору буржуазії пригноблених націй (і ті і другі вимагають *виразного* так чи ні, обвинувачуючи с.-д. в «невиразності»). На ділі саме ця пропаганда, і тільки вона, забезпечує справді демократичне і справді соціалістичне виховання мас. Тільки така пропаганда гарантує і найбільші шанси національного миру в Росії, якщо вона лишиться строкатою національною державою, і найбільш мирне (і нешкідливе для пролетарської класової боротьби) розділення на різні національні держави, якщо постане питання про таке розділення.

Для більш конкретного пояснення цієї, єдино пролетарської, політики в національному питанні ми розглянемо ставлення до «самовизначення націй» великоруського лібералізму і приклад відокремлення Норвегії від Швеції.

5. ЛІБЕРАЛЬНА БУРЖУАЗІЯ І СОЦІАЛІСТИЧНІ ОПОРТУНІСТИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

Ми бачили, що одним з головних своїх «козирів» у боротьбі проти програми російських марксистів Роза Люксембург вважає такий довід: визнання права на самовизначення дорівнює підтримці буржуазного

націоналізму пригноблених націй. З другого боку, говорить Роза Люксембург, якщо розуміти під цим правом тільки боротьбу проти всякого насильства щодо націй, то окремий пункт програми не потрібен, бо с.-д. взагалі проти всякого національного насильства і нерівноправності.

Перший довід, як незаперечно вказав майже 20 років тому Каутський, звалює націоналізм з хворої голови на здорову, бо, боячись націоналізму буржуазії пригноблених націй, Роза Люксембург, як виявляється, *на ділі* грає на руку чорносотенному націоналізмові великорусів! Другий довід є, по суті, боязливе ухилення від питання: чи включає, чи не включає визнання національної рівноправності визнання права на відокремлення? Якщо так, то, значить, Роза Люксембург визнає принципіальну правильність § 9-го нашої програми. Якщо ні, значить, вона не визнає національної рівноправності. Ухильністю і викрутками тут справі не допоможеш!

Однак найкращою перевіркою зазначених вище і всіх подібних доводів є вивчення ставлення до питання *різних класів* суспільства. Для марксиста така перевірка обов'язкова. Треба виходити з об'єктивного, треба взяти взаємовідношення класів по даному пункту. Не роблячи цього, Роза Люксембург впадає якраз у той гріх метафізичності, абстрактності, загальника, огульності та ін., в якому вона марно намагається обвинуватити своїх противників.

Мова йде про програму *російських* марксистів, тобто марксистів усіх національностей Росії. Чи не слід поглянути на позицію *пануючих* класів Росії?

Позиція «бюрократії» (просимо вибачення за неточне слово) і феодальних поміщиків типу об'єднаного дворянства загальновідома. Безумовне заперечення і рівноправності національностей і права на самовизначення. Старий, взятий з часів кріпосного права лозунг: самодержавство, православ'я, народність, причому під останньою мається на увазі тільки великоруська. Навіть українці оголошені «інородцями», навіть їх рідна мова переслідується.

Поглянемо на буржуазію російську, «покликану» до участі — дуже скромної, правда, але все ж участі у владі, в системі законодавства і управління «3-го червня». Що октябристи йдуть на ділі за правими в даному питанні, про це тратити багато слів не доводиться. На жаль, деякі марксисти значно менше уваги звертають на позицію ліберальної великоруської буржуазії, прогресистів і кадетів. А тим часом, хто не вивчить цієї позиції і не вдумається в неї, той неминуче впаде в гріх абстрактності й голослівності при обговоренні права націй на самовизначення.

Торік полеміка «Правды» з «Речью» примусила цей головний орган партії к.-д., такий спритний в дипломатичному ухилянні від прямої відповіді на «неприємні» питання, зробити все ж деякі цінні признання. Буча зчинилась через всеукраїнський студентський з'їзд у Львові літом 1913 року¹¹⁰. Постійний «українознавець» або український співробітник «Речи» п. Могилянський вмістив статтю, в якій осипав найдобрішою лайкою («марення», «авантюризм» та ін.) ідею сепарації (відокремлення) України, ідею, яку обстоював націонал-соціал Донцов і яку схвалив названий з'їзд.

Газета «Рабочая Правда», нітрохи не солідаризуючись з п. Донцовим, прямо вказавши, що він націонал-соціал, що з ним не згодні багато хто з українських марксистів, заявила, однак, що *тон «Речи», точніше: принципіальна постановка питання «Речи»* зовсім непристойна, недопустима для великоруського демократа або людини, яка хоче вважатися демократом*. Нехай «Речь» прямо спростовує пп. Донцових, але *принципіально* недопустимо великоруському органу нібито демократії забувати про *свободу* відокремлення, про *право* на відокремлення.

Через кілька місяців п. Могилянський в № 331 «Речи» виступив з «поясненнями», довідавшись із львівської української газети «Шляхи»¹¹¹ про заперечення п. Донцова, який, між іншим, відзначив, що «шовіністичну вихватку «Речи» належним чином запламу-

* Див. Твори, 5 вид., том 23, стор. 323—324. *Ред.*

вала (затаврувала?) тільки російська с.-д. преса». «Пояснення» п. Могилянського полягали в тому, що він тричі повторив: «критика рецептів п. Донцова» «нічого спільного не має з запереченням права націй на самовизначення».

«Слід сказати, — писав п. Могилянський, — що і «право націй на самовизначення» не є якимсь фетишем (слухайте!), який не допускає критики: нездорові умови життя нації можуть породжувати нездорові тенденції в національному самовизначенні, і розкривати останні ще не значить заперечувати право націй на самовизначення».

Як бачите, фрази ліберала відносно «фетиша» були цілком в дусі фраз Рози Люксембург. Було очевидно, що п. Могилянський хотів ухилитися від прямої відповіді на питання: визнає він чи ні право на політичне самовизначення, тобто на відокремлення?

І «Пролетарская Правда» (№ 4 від 11 грудня 1913 р.) руба поставила це питання і п. Могилянському і к.-д. партії*.

Газета «Речь» вмістила тоді (№ 340) непідписану, тобто офіційно-редакційну, заяву, яка дає відповідь на це питання. Відповідь ця зводиться до трьох пунктів:

1) В § 11 програми к.-д. партії прямо, точно і ясно говориться про «право вільного *культурного* самовизначення» націй.

2) «Пролетарская Правда», як запевняє «Речь», «безнадійно змішує» самовизначення з сепаратизмом, відокремленням тієї чи іншої нації.

3) «Дійсно, к.-д. ніколи і не бралися захищати *право відокремлення націй від російської держави*». (Див. статтю: «Націонал-лібералізм і право націй на самовизначення» в «Пролетарской Правде» № 12 від 20 грудня 1913 р.**).

Звернімо увагу спочатку на другий пункт заяви «Речи». Як наочно показує він панам Семковським, Лібманам. Юркевичам та іншим опортуністам, що їхні крики й балачки відносно нібито «неясності» або

* Див. Твори, 5 вид., том 24, стор. 199—201. *Ред.*

** Див. там же, стор. 236—238. *Ред.*

«невиразності» смислу «самовизначення» є на ділі, тобто за об'єктивним співвідношенням класів і класової боротьби в Росії, *простим переспівом* розмов ліберально-монархічної буржуазії!

Коли «Пролетарская Правда» поставила пп. освіченим «конституціоналістам-демократам» з «Речи» *три* питання: 1) чи заперечують вони, що в усій історії міжнародної демократії, особливо з половини ХІХ століття, під самовизначенням націй розуміється якраз політичне самовизначення, право на утворення самостійної національної держави? 2) чи заперечують вони, що відоме рішення Лондонського міжнародного соціалістичного конгресу 1896 року має той же смисл? і 3) що Плеханов, який ще в 1902 р. писав про самовизначення, розумів під ним якраз політичне самовизначення? — коли «Пролетарская Правда» поставила ці три питання, *пани кадети замовкли!!*

Вони не відповіли ні слова, тому що їм нічого було відповісти. Вони мовчки повинні були визнати, що «Пролетарская Правда» безумовно має рацію.

Крики лібералів на тему про неясність поняття «самовизначення», про «безнадійне змішання» його з сепаратизмом у с.-д. є не що інше, як прагнення *заплутати* питання, ухилитися від визнання загально-встановленого демократією принципу. Якби пп. Семковські, Лібмани і Юркевичі не були такі неуки, вони б посоромилися виступати перед робітниками в ліберальному дусі.

Але підемо далі. «Пролетарская Правда» примусила «Речь» визнати, що слова про «культурне» самовизначення мають в програмі к.-д. смисл саме *заперечення* політичного самовизначення.

«Дійсно, к.-д. ніколи і не брались захищати право «відокремлення націй» від російської держави» — ці слова «Речи» «Пролетарская Правда» не даром рекомендувала «Новому Времени» і «Земщине»¹¹², як зразок «лояльності» наших кадетів. Газета «Новое Время» в № 13563, не пропускаючи, звичайно, нагоди згадати «жида» і сказати всілякі ущипливі слова кадетам, заявила, однак:

«Що для есдеків становить аксіому політичної мудрості» (тобто визнання права націй на самовизначення, на відокремлення), «те на нинішні часи навіть у кадетському середовищі починає викликатися незгоди».

Кадети стали принципіально на цілком однакову позицію з «Новым Временем», заявивши, що вони «ніколи і не брались захищати право відокремлення націй від російської держави». В цьому і полягає одна з основ *націонал-лібералізму* кадетів, їх близькості до Пурішкевичів, їх ідейно-політичної і практично-політичної залежності від цих останніх. «Пани кадети учились історії,— писала «Пролетарская Правда»,— і знають прекрасно, до яких, висловлюючись м'яко, «погромоподібних» дій приводило нерідко на практиці застосування споконвічного права Пурішкевичів «тащить и не пущать»¹³¹. Прекрасно знаючи феодальне джерело і характер всевладдя Пурішкевичів, кадети проте стають цілком *на ґрунт* саме цим класом створених відносин і кордонів. Прекрасно знаючи, як багато неєвропейського, антиєвропейського (азіатського, сказали б ми, коли б це не звучало, як незаслужена зневага до японців і китайців) у відносинах і кордонах, створених або визначених цим класом, пани кадети визнають їх за межу, її «же не пройдеши».

Це і є пристосування до Пурішкевичів, раболіпство перед ними, боязнь захитати їх становище, захист їх від народного руху, від демократії. «Це означає на ділі,— писала «Пролетарская Правда»,— пристосування до інтересів кріпосників і до найгірших націоналістичних передсудів пануючої нації замість систематичної боротьби з цими передсудами».

Як люди, що обізнані з історією і претендують на демократизм, кадети не роблять навіть спроби твердити, що демократичний рух, який характеризує в наші дні і Східну Європу і Азію, який прагне переробити ту і другу на зразок цивілізованих, капіталістичних країн,— що цей рух повинен неодмінно залишити незмінними кордони, визначені феодальною епохою, епохою всевладдя Пурішкевичів і безправ'я широких верств буржуазії і дрібної буржуазії.

Що питання, порушене полемікою «Пролетарской Правды» з «Речью», зовсім не було тільки літературним питанням, що воно стосувалося дійсної політичної злоби дня, це довела, між іншим, остання конференція к.-д. партії 23—25 березня 1914 року. В офіційному звіті «Речи» (№ 83, 26 березня 1914) про цю конференцію читаємо:

«Національні питання обговорювались також дуже жваво. Київські депутати, до яких приєдналися М. В. Некрасов і О. М. Колюбакін, казали, що національне питання є назріваючий значний фактор, якому треба піти назустріч більш рішуче, ніж це було раніше. Ф. Ф. Кокошкін зазначив, однак» (це те саме «однак», яке відповідає щедрінському «але» — «не ростуть вуха вище лоба, не ростуть»), «що і програма і попередній політичний досвід вимагають дуже обережного поводження з «розтяжними формулами» «політичного самовизначення національностей».

Це надзвичайно знаменне міркування на кадетській конференції заслуговує величезної уваги всіх марксистів і всіх демократів. (Зауважимо в дужках, що «Киевская Мысль», яка, очевидно, дуже добре поінформована і, безперечно, правильно передає думки п. Кокошкіна, додала, що він спеціально висував, звичайно як пересторогу своїм опонентам, загрозу «розпаду» держави.)

Офіційний звіт «Речи» складений віртуозно-дипломатично, щоб якомога менше підняти завісу, щоб якомога більше приховати. Але все ж в основних рисах ясно, що сталося на кадетській конференції. Делегати — ліберальні буржуа, обізнані із станом справ в Україні, і «ліві» кадети поставили питання *саме про політичне* самовизначення націй. Інакше панові Кокошкіну нічого було б закликати до «обережного поводження» з цією «формулою».

У програмі кадетів, яка, зрозуміло, була відома делегатам кадетської конференції, стоїть *саме не* політичне, а «культурне» самовизначення. Значить, п. Кокошкін *захищав* програму *від* делегатів з України, *від* лівих кадетів, захищав «культурне» самовизначення *проти* «політичного». Цілком очевидно, що, повстаючи проти «політичного» самовизначення, висуваючи за-

грозу «розпаду держави», називаючи формулу «політичного самовизначення» *«розтяжною»* (цілком в дусі Рози Люксембург!), п. Кокошкін захищав великоруський націонал-лібералізм проти більш «лівих» або більш демократичних елементів к.-д. партії і проти української буржуазії.

Пан Кокошкін переміг на кадетській конференції, як це видно із зрадливого словечка «однак» у звіті «Речи». Великоруський націонал-лібералізм запанував серед кадетів. Чи не допоможе ця перемога проясненню умів тих нерозумних одиниць серед марксистів Росії, які теж почали боятися, слідом за кадетами, «розтяжних формул політичного самовизначення національностей»?

Подивимося, «однак», по суті справи, на хід думок п. Кокошкіна. Посилаючись на «попередній політичний досвід» (тобто, очевидно, на досвід п'ятого року, коли великоруська буржуазія злякалась за свої національні привілеї і злякала своїм переляком кадетську партію), висуваючи загрозу «розпаду держави», п. Кокошкін виявив прекрасне розуміння того, що політичне самовизначення не може означати нічого іншого, крім як права на відокремлення і на утворення самостійної національної держави. Постає питання, як слід дивитися на ці побоювання п. Кокошкіна з точки зору демократії, взагалі, і з точки зору пролетарської класової боротьби, особливо?

Пан Кокошкін хоче запевнити нас, що визнання права на відокремлення збільшує небезпеку «розпаду держави». Це — точка зору будочника Мимрецова з його девізом: «тащить и не пущать». З точки зору демократії взагалі якраз навпаки: визнання права на відокремлення *зменшує* небезпеку «розпаду держави».

Пан Кокошкін міркує цілком в дусі націоналістів. На своєму останньому з'їзді вони громили українців-«мазепинців». Український рух — вигукував п. Савенко і К⁰ — загрожує ослабленням зв'язку України з Росією, бо Австрія українофільством зміцнює зв'язок українців з Австрією!! Лишалось незрозумілим, чому ж Росія не може спробувати «зміцнити» зв'язок українців

з Росією *тим же методом*, який пп. Савенки ставлять в провину Австрії, тобто наданням українцям свободи рідної мови, самоврядування, автономного сейму і т. п.?

Міркування пп. Савенків і пп. Кокоскіних цілком однорідні і однаково смішні й безглузді з суто логічного боку. Чи не ясно, що чим більше свободи матиме українська національність в тій чи іншій країні, тим міцніший буде зв'язок цієї національності з даною країною? Здається, не можна спорити проти цієї азбучної істини, якщо не порвати рішуче з усіма посылками демократизму. А чи може бути більша свобода національності, як такої, ніж свобода відокремлення, свобода утворення самостійної національної держави?

Щоб роз'яснити ще більше це, заплутуване лібералами (і тими, хто з нерозуміння переспівує їх) питання, наведемо найпростіший приклад. Візьмемо питання про розлучення. Роза Люксембург пише у своїй статті, що централізована демократична держава, цілком мирячись з автономією окремих частин, повинна залишити у віданні центрального парламенту всі найважливіші галузі законодавства і, між іншим, законодавство про розлучення. Ця дбайливість про забезпечення центральною владою демократичної держави свободи розлучення цілком зрозуміла. Реакціонери проти свободи розлучення, закликаючи до «обережного поводження» з нею і кричачи, що вона означає «розпад сім'ї». Демократія ж вважає, що реакціонери лицемірять, захищаючи на ділі всевладдя поліції і бюрократії, привілеї однієї статі і найгірше гноблення жінки; — що на ділі свобода розлучення означає не «розпад» сімейних зв'язків, а, навпаки, зміцнення їх на єдино можливих і стійких у цивілізованому суспільстві демократичних засадах.

Обвинувачувати прихильників свободи самовизначення, тобто свободи відокремлення, в заохочуванні сепаратизму — така ж дурість і таке ж лицемірство, як обвинувачувати прихильників свободи розлучення в заохочуванні зруйнування сімейних зв'язків. Так

само, як у буржуазному суспільстві проти свободи розлучення виступають захисники привілеїв і продажності, на яких будується буржуазний шлюб, так у капіталістичній державі заперечення свободи самовизначення, тобто відокремлення націй, означає лише захист привілеїв пануючої нації і поліцейських прийомів управління на шкоду демократичним.

Безсумнівно, що політиканство, яке викликається всіма відносинами капіталістичного суспільства, викликає іноді надзвичайно легковажне і навіть просто безглузде базікання парламентаріїв або публіцистів про відокремлення тієї чи іншої нації. Але тільки реакціонери можуть давати себе залякати (або удавати, ніби вони залякані) таким базіканням. Хто стоїть на точці зору демократії, тобто вирішення державних питань масою населення, той прекрасно знає, що від базікання політиканів до рішення мас — «дистанція величезного розміру»¹¹⁴. Маса населення чудово знають, з повсякденного досвіду, значення географічних і економічних зв'язків, переваги великого ринку і великої держави, і на відокремлення вони підуть лише тоді, коли національний гніт і національні тертя роблять спільне життя зовсім нестерпним, гальмують всі і всілякі господарські відносини. А в такому випадку інтереси капіталістичного розвитку і свободи класової боротьби будуть саме на стороні тих, що відокремлюються.

Отже, з якого боку не підійди до міркувань п. Кокошкіна, вони виявляються верхом безглуздя і насмішкою з принципів демократії. Але певна логіка в цих міркуваннях є; це — логіка класових інтересів великоруської буржуазії. Пан Кокошкін, як і більшість партії к.-д., — лакей грошового мішка цієї буржуазії. Він захищає її привілеї взагалі, її *державні* привілеї особливо, захищає їх разом з Пурішкевичем, поруч з ним, — тільки Пурішкевич більше вірить в кріпосну дубину, а Кокошкін з К⁰ бачать, що дубина ця п'ятим роком дуже надламана, і покладаються більше на буржуазні засоби обдурювання мас, наприклад, на залякування міщан і селян привидом «розпаду держави»,

на обман їх фразами про з'єднання «народної свободи» з історичними устоями і т. д.

Реальне класове значення ліберальної ворожості до принципу політичного самовизначення націй — одне і тільки одне: націонал-лібералізм, відстоювання державних привілеїв великоруської буржуазії. І серед марксистів російські опортуністи, які ополчилися саме тепер, в епоху третьочервневої системи, проти права націй на самовизначення, всі ці: ліквідатор Семковський, бундист Лібман, український дрібний буржуа Юркевич, *на ділі* просто плентаються у хвості націонал-лібералізму, розбещують робітничий клас націонал-ліберальними ідеями.

Інтереси робітничого класу і його боротьби проти капіталізму вимагають повної солідарності і найтіснішої єдності робітників усіх націй, вимагають відсічі націоналістичній політиці буржуазії якої б то не було національності. Тому ухиленням від завдань пролетарської політики і підкоренням робітників політиці буржуазній було б як те, коли б с.-д. стали заперечувати право самовизначення, тобто право відокремлення пригноблених націй, так і те, коли б с.-д. взяли підтримувати всі національні вимоги буржуазії пригноблених націй. Найманому робітникові все одно чи буде його експлуатором головним чином великоруська буржуазія переважно перед інородницькою чи польська переважно перед єврейською і т. д. Найманий робітник, який усвідомив інтереси свого класу, байдужий і до державних привілеїв капіталістів великоруських і до обіцянок капіталістів польських чи українських, що настане рай на землі, коли вони матимуть державні привілеї. Розвиток капіталізму йде і йтиме вперед, так чи інакше, і в єдиній строкатій державі і в окремих національних державах.

В усякому разі найманий робітник лишиться об'єктом експлуатації, і успішна боротьба проти неї вимагає незалежності пролетаріату від націоналізму, повної, так би мовити, нейтральності пролетарів у боротьбі буржуазії різних націй за першість. Найменша підтримка пролетаріатом будь-якої нації привілеїв «своїх»

національної буржуазії неминуче викличе недовір'я пролетаріату іншої нації, ослабить інтернаціональну класову солідарність робітників, роз'єднає їх на радість буржуазії. А заперечення права на самовизначення, або на відокремлення, неминуче означає на практиці підтримку привілеїв пануючої нації.

Ми ще наочніше можемо переконатися в цьому, якщо візьмемо конкретний приклад відокремлення Норвегії від Швеції.

6. ВІДОКРЕМЛЕННЯ НОРВЕГІЇ ВІД ШВЕЦІЇ

Роза Люксембург бере саме цей приклад і міркує з приводу нього ось як:

«Остання подія в історії федеративних відносин, відокремлення Норвегії від Швеції,— у свій час поспішно підхоплена соціал-патріотичною польською пресою (див. краківський «Напшуд») як відрадний прояв сили й прогресивності прагнень до державного відокремлення,— негайно перетворилася в разючий доказ того, що федералізм і впливаюче з нього державне відокремлення аж ніяк не є виразом прогресивності або демократизму. Після так званої норвезької «революції», яка полягала в усуненні і висланні з Норвегії шведського короля, норвежці спокійнісінько вибрали собі іншого короля, формально відкинувши народним голосуванням проект утворення республіки. Те, що по верхові поклонники всяких національних рухів і всіляких подоб незалежності проголосили «революцією», було простим проявом селянського і дрібнобуржуазного партикуляризму, бажання за свої гроші мати «власного» короля замість нав'язаного шведською аристократією, а значить, було рухом, який не має зовсім нічого спільного з революційністю. Разом з тим ця історія розриву шведсько-норвезької унії знов довела, до якої міри і в даному випадку федерація, що існувала доти, була тільки виразом суто династичних інтересів, а значить, формою монархізму і реакції» («Пшеглонд»).

Це — буквально все, що говорить Роза Люксембург по даному пункту!! І, треба визнати, важко було б рельєфніше проявити безпорадність своєї позиції, ніж зробила це Роза Люксембург у цьому прикладі.

Питання йшло і йде про те, чи потрібна для с.-д. в строкатій національній державі програма, яка визнає право на самовизначення або на відокремлення.

Що ж говорить нам у цьому питанні взятий самою Розою Люксембург приклад Норвегії?

Наш автор крутиться і виляє, говорить дотепи і шумить проти «Напшуда»¹¹⁵, але на питання не відповідає!! Роза Люксембург говорить про що завгодно, щоб не сказати ні слова по суті питання!!

Безсумнівно, що норвезькі дрібні буржуа, забажавши за свої гроші мати свого короля і проваливши народним голосуванням проект встановлення республіки, виявили дуже погані міщанські властивості. Безсумнівно, що «Напшуд», якщо він не помітив цього, виявив такі ж погані і такі ж міщанські властивості.

Але до чого все це??

Адже мова йшла про право націй на самовизначення і про ставлення соціалістичного пролетаріату до цього права! Чому ж Роза Люксембург не відповідає на питання, а ходить кругом та навколо?

Кажуть, для миші сильніший кіт за всіх звірів. Для Рози Люксембург, очевидно, сильнішого за «фрака» звіра нема. «Фраками» звуть у простій мові «польську соціалістичну партію», так звану революційну фракцію, і краківська газетка «Напшуд» поділяє ідеї цієї «фракції». Боротьба Рози Люксембург з націоналізмом цієї «фракції» до того засліпила нашого автора, що з його кругозору зникає все, крім «Напшуда».

Якщо «Напшуд» говорить: «так», Роза Люксембург вважає своїм священним обов'язком негайно проголосити: «ні», зовсім не думаючи, що таким прийомом вона виявляє не свою незалежність від «Напшуда», а, якраз навпаки, свою забавну залежність від «фраків», свою нездатність поглянути на речі з точки зору трохи глибшої і ширшої, ніж точка зору краківського мурашника. «Напшуд», звичайно, дуже поганий і зовсім не марксистський орган, але це не повинно перешкодити нам розібрати по суті приклад Норвегії, якщо ми його взяли.

Щоб розібрати цей приклад по-марксистському, ми повинні спинитися не на поганих властивостях неймовірно страшних «фраків», а, по-1-е, на конкретних іс-

торичних особливостях відокремлення Норвегії від Швеції і, по-2-е, на тому, які були завдання *пролетаріату* обох країн при цьому відокремленні.

Норвегію зближають з Швецією зв'язки географічні, економічні і мовні не менш тісні, ніж зв'язки багатьох невеликоруських слов'янських націй з великорусами. Але союз Норвегії з Швецією був недобровільний, так що про «федерацію» Роза Люксембург говорить зовсім даремно, просто тому, що вона не знає, що сказати. Норвегію *віддали* Швеції монархи під час наполеонівських воєн, всупереч волі норвежців, і шведи повинні були ввести війська в Норвегію, щоб підкорити її собі.

Після цього протягом довгих десятиріч, незважаючи на надзвичайно широку автономію, якою користувалась Норвегія (свій сейм і т. д.), тертя між Норвегією і Швецією існували безперервно, і норвежці всіма силами прагнули скинути з себе ярмо шведської аристократії. В серпні 1905 року вони, нарешті, і скинули його: норвезький сейм постановив, що король шведський перестав бути королем норвезьким, а проведений потім референдум, опит норвезького народу, дав переважну більшість голосів (близько 200 тисяч проти кількох сот) за повне відокремлення від Швеції. Шведи, після деяких вагань, примирилися з фактом відокремлення.

Цей приклад показує нам, на якому ґрунті можливі і бувають випадки відокремлення націй при сучасних економічних і політичних відносинах і якої *форми* набирає іноді відокремлення в обстановці політичної свободи і демократизму.

Жоден соціал-демократ, якщо він не зважиться оголосити байдужими для себе питання політичної свободи і демократизму (а в такому разі, зрозуміло, він перестав би бути соціал-демократом), не зможе заперечувати, що цей приклад *фактично* доводить *обов'язковість* для свідомих робітників систематичної пропаганди і підготовки того, щоб можливі сутички через відокремлення націй розв'язувалися *тільки так*, як вони розв'язані були в 1905 р. між Норвегією і Швецією, а не

«по-російському». Це якраз і виражається програмною вимогою визнання права націй на самовизначення. І Розі Люксембург довелося відговорюватися від неприємного для її теорії факту з допомогою грізних нападок на міщанство норвезьких міщан і на краківський «Напшуд», бо вона прекрасно розуміла, до якої міри *безповоротно спростовує* цей історичний факт її фрази, ніби право самовизначення націй — «утопія», ніби воно дорівнює праву «їсти на золотих тарілках» і т. п. Такі фрази виражають тільки убого-самовдоволену, опортуністичну віру в незмінність даного співвідношення сил між національностями Східної Європи.

Підемо далі. В питанні про самовизначення націй, як і в усякому іншому питанні, нас цікавить насамперед і найбільше самовизначення пролетаріату всередині націй. Роза Люксембург обійшла скромненько і це питання, відчуваючи, який неприємний для її «теорії» розгляд його на взятому нею прикладі Норвегії.

Яка була і повинна була бути позиція норвезького і шведського пролетаріату в конфлікті через відокремлення? Свідомі робітники Норвегії голосували б, звичайно, *після* відокремлення за республіку *, і якщо були соціалісти, які голосували інакше, то це лише доводить, як багато іноді тупого, міщанського опортунізму в європейському соціалізмі. Про це не може бути двох думок, і ми торкаємось даного пункту лише тому, що Роза Люксембург намагається зам'яти суть справи розмовами *не на тему*. В питанні про відокремлення ми не знаємо, чи зобов'язувала соціалістична норвезька програма норвезьких с.-д. триматися однієї певної думки. Припустимо, що ні, що норвезькі соціалісти залишали відкритим питання про те, наскільки достатня була для вільної класової боротьби автономія Норвегії і наскільки гальмували свободу господарського життя вічні тертя і конфлікти з шведською аристократією. Але що норвезький пролетаріат повинен був іти проти цієї аристократії за норвезьку

* Якщо більшість норвезької нації була за монархію, а пролетаріат за республіку, то перед норвезьким пролетаріатом, взагалі кажучи, відкривались два шляхи: або революція, якщо умови для неї назріли, або підкорення більшості і тривала робота пропаганди й агітації.

селянську демократію (при всіх міщанських обмеженнях останньої), це незаперечно.

А шведський пролетаріат? Відомо, що шведські поміщики, підтримувані шведськими попами, проповідували війну проти Норвегії, і через те, що Норвегія значно слабша за Швецію, через те, що вона зазнавала уже шведського нашестя, через те, що шведська аристократія має дуже великий вплив у своїй країні, то проповідь ця була дуже серйозною загрозою. Можна ручитись, що шведські Кокошкіни довго і старанно розбещували шведські маси закликами до «обережного поведіння» з «розтяжними формулами політичного самовизначення націй», розмальовуванням небезпек «розпаду держави» і запевненнями в сполучності «народної свободи» з устоями шведської аристократії. Не підлягає ні найменшому сумніву, що шведська соціал-демократія зрадила б справу соціалізму і справу демократії, коли б вона не боролася всіма силами і з поміщицькою і з «кокошкінською» ідеологією і політикою, коли б вона не відстоювала *крім* рівноправності націй взагалі (яку визнають і Кокошкіни) права націй на самовизначення, свободи відокремлення Норвегії.

Тісний союз норвезьких і шведських робітників, їх повна товариська класова солідарність *вигравала* від цього визнання шведськими робітниками права норвежців на відокремлення. Бо норвезькі робітники переконувалися в тому, що шведські не заражені шведським націоналізмом, що братерство з норвезькими пролетарями для них вище, ніж привілеї шведської буржуазії і аристократії. Зруйнування зв'язків, на в'язаних Норвегії європейськими монархами і шведськими аристократами, посилювало зв'язки між норвезькими і шведськими робітниками. Шведські робітники довели, що через *усі* перипетії буржуазної політики — цілком можливе на ґрунті буржуазних відносин відродження насильственого підкорення норвежців шведам! — вони зуміють зберегти і відстояти повну рівноправність і класову солідарність робітників обох націй в боротьбі і проти шведської і проти норвезької буржуазії.

Звідси видно, між іншим, які безпідставні і просто навіть несерйозні спроби, що їх роблять іноді «фраки», «використати» наші незгоди з Розою Люксембург проти польської соціал-демократії. «Фраки» — не пролетарська, не соціалістична, а дрібнобуржуазна націоналістична партія, щось на зразок польських соціал-революціонерів. Ні про яку єдність російських с.-д. з цією партією ніколи не було і не могло бути мови. Навпаки, ні один російський соціал-демократ ніколи не «розкаювався» у зближенні і об'єднанні з польськими с.-д. Польській соціал-демократії належить величезна історична заслуга вперше створити справді марксистську, справді пролетарську партію в Польщі, наскрізь пройнятій націоналістичними прагненнями і захопленнями. Але ця заслуга польських с.-д. є великою заслугою не завдяки тій обставині, що Роза Люксембург наговорила дурниць проти § 9 російської марксистської програми, а всупереч цій сумній обставині.

Для польських с.-д. «право самовизначення», звичайно, не має такого важливого значення, як для російських. Цілком зрозуміло, що боротьба з націоналістично засліпленою дрібною буржуазією Польщі змусила с.-д. поляків з особливою (іноді, може, трошечки надмірною) ретельністю «перегинати палку». Жоден російський марксист ніколи й не думав ставити в провину польським с.-д., що вони проти відокремлення Польщі. Помилку роблять ці с.-д. лише тоді, коли пробують — як Роза Люксембург — заперечувати необхідність визнання права на самовизначення в програмі *російських* марксистів.

Це значить, по суті, переносити відносини, зрозумілі з точки зору краківського горизонту, на масштаб усіх народів і націй Росії, великоросів у тому числі. Це значить бути «польськими націоналістами навиворіт», а не російськими, не інтернаціональними соціал-демократами.

Бо інтернаціональна соціал-демократія стоїть саме на ґрунті визнання права націй на самовизначення. До цього ми тепер і переходимо.

7. РІШЕННЯ ЛОНДОНСЬКОГО МІЖНАРОДНОГО КОНГРЕСУ 1896 РОКУ

Рішення це говорить:

«Конгрес оголошує, що він стоїть за повне право самовизначення (Selbstbestimmungsrecht) всіх націй і висловлює своє співчуття робітникам усякої країни, яка страждає тепер під ярмом військового, національного чи іншого абсолютизму; конгрес закликає робітників усіх цих країн вступати в ряди свідомих (Klassenbewusste=усвідомлюючих інтереси свого класу) робітників усього світу, щоб разом з ними боротися за подолання міжнародного капіталізму і за здійснення цілей міжнародної соціал-демократії» *.

Як ми вже вказували, наші опортуністи, пп. Семковський, Лібман, Юркевич, просто-таки не знають про це рішення. Але Роза Люксембург знає і наводить його повний текст, в якому стоїть той же вислів, що і в нашій програмі: «самовизначення».

Постає питання, як же усуває Роза Люксембург цю перешкоду, що лежить на шляху її «оригінальної» теорії?

О, зовсім просто: ...центр ваги тут у другій частині резолюції... декларативний характер її... тільки через непорозуміння можна на неї посилається!!

Безпорадність і розгубленість нашого автора просто разючі. Звичайно на декларативний характер послідовних демократичних і соціалістичних програмних пунктів указують самі тільки опортуністи, полохливо ухилившись від прямої полеміки проти них. Мабуть, недаром на цей раз Роза Люксембург опинилася в сумній компанії пп. Семковських, Лібмана і Юркевича. Прямо заявити Роза Люксембург не зважується, чи визнає вона наведену резолюцію правильною чи помилковою. Вона викручується і ховається, немов розраховуючи на такого неуважного і незнаючого читача, який

* Див. офіційний німецький звіт про Лондонський конгрес: «Verhandlungen und Beschlüsse des internationalen sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London, vom 27. Juli bis 1. August 1896», Berlin, 1896, S. 18 («Протоколи і постанови міжнародного конгресу соціалістичних робітничих партій і професійних спілок у Лондоні, з 27 липня по 1 серпня 1896», Берлін, 1896, стор. 18. *Ред.*). Є російська брошура з рішеннями міжнародних конгресів, де замість «самовизначення» перекладено неправильно: «автономія».

забуває першу частину резолюції, дочитуючи до другої, або ніколи не чув про дебати в соціалістичній пресі *перед* Лондонським конгресом.

Але Роза Люксембург дуже помиляється, коли гадає, що їй удасться, перед свідомими робітниками Росії, так легко наступити ногою на резолюцію Інтернаціоналу у важливому принципіальному питанні, не зволивши навіть критично розібрати її.

У дебатах перед Лондонським конгресом — головним чином на сторінках журналу німецьких марксистів «Die Neue Zeit» — була висловлена точка зору Рози Люксембург, *і ця точка зору, по суті, зазнала поразки перед Інтернаціоналом!* От у чому суть справи, яку особливо повинен мати на увазі російський читач.

Дебати велися з приводу питання про незалежність Польщі. Три точки зору були висловлені:

1) Точка зору «фраків», від імені яких виступав Геккер. Вони хотіли, щоб Інтернаціонал *своєю* програмою визнав вимогу незалежності Польщі. Ця пропозиція не була прийнята. Ця точка зору зазнала поразки перед Інтернаціоналом.

2) Точка зору Рози Люксембург: польські соціалісти не повинні вимагати незалежності Польщі. Про проголошення права націй на самовизначення з цієї точки зору не могло бути й мови. Ця точка зору теж зазнала поразки перед Інтернаціоналом.

3) Точка зору, яку тоді найдокладніше розвивав К. Каутський, виступаючи проти Рози Люксембург і доводячи крайню «односторонність» її матеріалізму. З цієї точки зору, Інтернаціонал не може тепер ставити своєю програмою незалежність Польщі, але польські соціалісти — говорив Каутський — цілком можуть виставляти подібну вимогу. З точки зору соціалістів, безумовною помилкою є ігнорувати завдання національного визволення в обстановці національного гніту.

В резолюції Інтернаціоналу і наведено найбільш істотні, основні положення цієї точки зору: з одного боку, цілком пряме, що не допускає ніяких кривотлумачень, визнання повного права на самовизначення за всіма націями; з другого боку, такий же недво-

значний заклик робітників до *інтернаціональної* єдності їх класової боротьби.

Ми думаємо, що ця резолюція цілком правильна і що для країн Східної Європи й Азії на початку ХХ століття саме ця резолюція і саме в нерозривному зв'язку обох своїх частин дає єдино правильну директиву пролетарської класової політики в національному питанні.

Спинимось трохи докладніше на трьох вищеназваних точках зору.

Відомо, що К. Маркс і Фр. Енгельс вважали безумовно обов'язковим для всієї західноєвропейської демократії, а тим більше соціал-демократії, активну підтримку вимоги незалежності Польщі. Для епохи 40-х і 60-х років минулого століття, епохи буржуазної революції Австрії і Німеччини, епохи «селянської реформи» в Росії, ця точка зору була цілком правильною і єдиною послідовно-демократичною і пролетарською точкою зору. Поки народні маси Росії і більшості слов'янських країн спали ще непробудним сном, поки в цих країнах *не було* самостійних, масових, демократичних рухів, *шляхетський* визвольний рух у Польщі набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але і всеєвропейської * 116.

Але якщо ця точка зору Маркса була цілком правильна для другої третини або третьої чверті ХІХ століття, то вона перестала бути правильною на початку ХХ століття. Самостійні демократичні рухи і навіть самостійний пролетарський рух пробудився в більшості слов'янських країн і навіть в одній з найвідсталіших слов'янських країн, Росії. Шляхетська Польща

* Було б дуже цікавою історичною роботою зіставити позицію польського шляхтича-повстанця 1863 року — позицію всеросійського демократа-революціонера Чернишевського, який теж (як Маркс) умів оцінити значення польського руху, і позицію українського міщанина Драгоманова, який виступав значно пізніше і який виражав точку зору селянина, настільки ще дикого, сонного, прирослого до своєї купи гною, що через законну ненависть до польського пана він не міг зрозуміти значення боротьби цих панів для всеросійської демократії. (Пор. «Історична Польща і великоруська демократія» Драгоманова.) Драгоманов цілком заслужив захоплені поцілунки, якими згодом нагороджував його п. П. Б. Струве, що став уже націонал-лібералом.

зникла і поступилася своїм місцем капіталістичній Польщі. За таких умов Польща не могла не втратити свого *виняткового* революційного значення.

Якщо ППС («Польська соціалістична партія», нинішні «фраки») намагалася в 1896 році «закріпити» точку зору Маркса *іншої епохи*, то це означало вже використання *букви* марксизму проти *духу* марксизму. Тому цілковиту рацію мали польські соціал-демократи, коли вони виступили проти націоналістичних захоплень польської дрібної буржуазії, показали другорядне значення національного питання для польських робітників, створили вперше чисто пролетарську партію в Польщі, проголосили величезної ваги принцип найтіснішого союзу польського і російського робітника в їх класовій боротьбі.

Чи значило це, однак, що Інтернаціонал на початку ХХ століття міг визнати зайвим для Східної Європи і для Азії принцип політичного самовизначення націй? Їх права на відокремлення? Це було б величезним абсурдом, який дорівнював би (теоретично) визнанню закінченого буржуазно-демократичного перетворення держав турецької, російської, китайської; — який дорівнював би (практично) опортунізмові у відношенні до абсолютизму.

Ні. Для Східної Європи і Азії, в епоху буржуазно-демократичних революцій, які почалися, в епоху пробудження і загострення національних рухів, в епоху виникнення самостійних пролетарських партій, завдання цих партій в національній політиці повинно бути двостороннє: визнання права на самовизначення за всіма націями, бо буржуазно-демократичне перетворення ще не закінчене, бо робітнича демократія послідовно, серйозно і щиро, не по-ліберальному, не по-кокошкінському, відстоює рівноправність націй, — і найтісніший, нерозривний союз класової боротьби пролетарів усіх націй даної держави, на всі і всілякі перипетії її історії, при всіх і всіляких переробках буржуазією кордонів окремих держав.

Саме це двостороннє завдання пролетаріату формулює резолюція Інтернаціоналу 1896 року. Саме така,

в її принципіальних основах, резолюція літньої наради російських марксистів 1913 року. Є люди, яким здається «суперечливим», що ця резолюція в 4-му пункті, визнаючи право на самовизначення, на відокремлення, начебто «дає» максимум націоналізмові (на ділі у визнанні *права* на самовизначення *всіх* націй є максимум демократизму і мінімум націоналізму), — а в пункті 5-му застерігає робітників проти націоналістичних лозунгів якої б то не було буржуазії і вимагає єдності і злиття робітників усіх націй в інтернаціонально-єдиних пролетарських організаціях. Але бачити тут «суперечність» можуть тільки зовсім плоскі уми, не здатні зрозуміти, наприклад, чому єдність і класова солідарність шведського і норвезького пролетаріату *виграли*, коли шведські робітники відстояли свободу відокремлення Норвегії в самостійну державу.

8. УТОПІСТ КАРЛ МАРКС І ПРАКТИЧНА РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ

Оголошуючи «утопією» незалежність Польщі і повторюючи це до нудоти часто, Роза Люксембург іронічно вигукує: чому б не ставити вимогу незалежності Ірландії?

Очевидно, «практичній» Розі Люксембург невідомо, як ставився К. Маркс до питання про незалежність Ірландії. На цьому варто спинитися, щоб показати аналіз *конкретної* вимоги національної незалежності з справді-марксистської, а не опортуністичної точки зору.

Маркс мав звичай «щупати зуб», як він висловлювався, своїм знайомим соціалістам, перевіряючи їх свідомість і переконаність¹¹⁷. Познайомившись з Лопатіним, Маркс пише Енгельсу 5 липня 1870 року надзвичайно похвальний відзив про молодого російського соціаліста, але додає при цьому:

«...Слабий пункт: *Польща*. По цьому пункту Лопатін говорить цілком так само, як англієць — скажемо, англійський чартист старої школи — про Ірландію»¹¹⁸.

Соціаліста, що належить до гноблячої нації, Маркс розпитує про його ставлення до пригнобленої нації

і відразу розкриває *спільну* соціалістам пануючих націй (англійської і російської) хибу: нерозуміння їх соціалістичних обов'язків щодо націй придушених, пережовування передсудів, перейнятих від «великодержавної» буржуазії.

Треба застерегтися, перше ніж переходити до позитивних заяв Маркса про Ірландію, що до національного питання взагалі Маркс і Енгельс ставилися строго критично, оцінюючи умовно-історичне значення його. Так, Енгельс писав Марксу 23 травня 1851 року, що вивчення історії приводить його до песимістичних висновків щодо Польщі, що значення Польщі тимчасове, тільки до аграрної революції в Росії. Роль поляків в історії — «сміливі дурощі». «Ні на хвилину не можна припустити, що Польща, навіть тільки проти Росії, з успіхом представляє прогрес або має яке-небудь історичне значення». В Росії більше елементів цивілізації, освіти, індустрії, буржуазії, ніж у «шляхетсько-сонній Польщі». «Що значить Варшава і Краків проти Петербурга, Москви, Одеси!»¹¹⁹. Енгельс не вірить в успіх повстань польських шляхтичів.

Але всі ці думки, в яких так багато геніально-прозорливого, нітрохи не завадили Енгельсу і Марксу, через 12 років, коли Росія все ще спала, а Польща кипіла, поставитися з найбільш глибоким і палким співчуттям до польського руху.

У 1864 році, складаючи адрес Інтернаціоналу, Маркс пише Енгельсу (4 листопада 1864 року), що доводиться боротися з націоналізмом Мадзіні. «Коли в адресі мова йде про інтернаціональну політику, я говорю про країни, а не про національності і викриваю Росію, а не менш важливі держави», — пише Маркс. У порівнянні з «робітничим питанням» підпорядковане значення національного питання не підлягає сумніву для Маркса. Але від ігнорування національних рухів його теорія далека, як небо від землі.

Настає 1866 рік. Маркс пише Енгельсу про «прудонівську кліку» в Парижі, яка «оголошує національності цісенітницею і нападає на Бісмарка і Гарібальді.

Як полеміка з шовінізмом, ця тактика корисна і пояснима. Та коли ті, хто вірує в Прудона (до них належать також мої тутешні добрі друзі, Лафарг і Лонге), думають, що вся Європа може і повинна сидіти тихо і смирно на своєму заді, поки пани у Франції скасують злидні і нещасття... то вони смішні» (лист від 7 червня 1866 р.).

«Вчора, — пише Маркс 20 червня 1866 р., — були дебати в Раді Інтернаціоналу про теперішню війну... Дебати звелися, як і слід було сподіватися, до питання про «національність» і про наше ставлення до нього... Представники «молодої Франції» (*неробітники*) висували ту точку зору, що всяка національність і сама нація — застарілі передсуди. Прудоністське штірнеріанство... Весь світ повинен чекати, поки французи дозріють для здійснення соціальної революції... Англійці дуже сміялися, коли я почав свою промову з того, що наш друг Лафарг та інші, які скасували національність, звертаються до нас по-французькому, тобто мовою, незрозумілою для $\frac{9}{10}$ зборів. Далі я натякнув, що Лафарг, сам того не усвідомлюючи, під запереченням національностей розуміє, здається, їх поглинення зразковою французькою нацією»¹²⁰.

Висновок з усіх цих критичних зауважень Маркса ясний: робітничий клас менш за все може створити собі фетиш з національного питання, бо розвиток капіталізму не обов'язково пробуджує до самостійного життя *всі* нації. Але, якщо виникли масові національні рухи, відмахнутися від них, відмовитися від підтримки прогресивного в них — значить на ділі піддатися *націоналістичним* передсудам, а саме: визнати «свою» націю «зразковою нацією» (або, додамо від себе, нацією, яка має винятковий привілей на державне будівництво)*.

Але повернемося до питання про Ірландію.

Найясніше позиція Маркса в цьому питанні виражена в таких уривках з його листів:

* Порівняй ще лист Маркса до Енгельса від 3 червня 1867 р. «...З щирим задоволенням довідався з паризької кореспонденції «Таймса»¹²¹ про полонофільські вигуки парижан проти Росії... Пан Прудон і його маленька доктринерська кліка — не те, що французький народ»¹²².

«Демонстрацію англійських робітників на користь феніанізму я старався викликати всіма способами... Раніше я вважав відокремлення Ірландії від Англії неможливим. Тепер я вважаю його неминучим, хоча б після відокремлення справа й дійшла до федерації». Так писав Маркс у листі до Енгельса від 2-го листопада 1867 року.

В листі від 30-го листопада того ж року він додавав:

«Що ми повинні радити *англійським* робітникам? На мою думку, вони повинні зробити пунктом своєї програми Ререал (розрив) союзу» (Ірландії з Англією, тобто відокремлення Ірландії від Англії) — «коротше кажучи, вимогу 1783 року, тільки демократизовану і пристосовану до сучасних умов. Це — єдино легальна форма ірландського визволення і тому єдино можлива для прийняття у програму *англійської* партії. Досвід згодом повинен показати, чи зможе існувати довго проста особова унія між обома країнами...

...Ірландцям потрібне ось що:

1. Самоврядування і незалежність від Англії.
2. Аграрна революція...»

Надаючи величезної ваги питанню про Ірландію, Маркс читав у німецькому робітничому союзі півторогодинні доповіді на цю тему (лист від 17 грудня 1867 р.)¹²³.

Енгельс відзначає в листі від 20-го листопада 1868 р. «ненависть до ірландців серед англійських робітників», а майже через рік (24 жовтня 1869 р.), вертаючись до цієї теми, він пише:

«Від Ірландії до Росії il n'y a qu'un pas (один тільки крок)... На прикладі ірландської історії можна бачити, яке це нещастя для народу, коли він поневолив інший народ. Усі англійські підлоти мають своє походження в ірландській сфері. Кромвелівську епоху я ще повинен вивчати, але в усякому разі я не маю сумніву, що справи і в Англії обернулися б інакше, коли б не було потреби панувати по-військовому в Ірландії і створювати нову аристократію».

Мимохідь відзначимо лист Маркса до Енгельса від 18 серпня 1869 р.:

«У Познані польські робітники переможно закінчили страйк завдяки допомозі їх берлінських товаришів. Ця боротьба проти «Пана Капітала» — навіть в її нижчій формі, формі страйку — покінчить з національними передсудами серйозніше, ніж декламації про мир в устах панів буржуа»¹²⁴.

Політику в ірландському питанні, яку вів Маркс в Інтернаціоналі, видно ось із чого:

18-го листопада 1869 р. Маркс пише Енгельсу, що він виголосив промову в 1¹/₄ години в Раді Інтернаціоналу в питанні про ставлення британського міністерства до ірландської амністії і запропонував таку резолюцію:

«Ухвалено,

що у своїй відповіді на ірландські вимоги звільнити ірландських патріотів п. Гладстон навмисне ображає ірландську націю;

що він зв'язує політичну амністію з умовами, однаково принизливими і для жертв поганого уряду і для народу, який вони представляють;

що Гладстон, зв'язаний своїм офіційним становищем, публічно і урочисто вітав бунт американських рабовласників, а тепер береться проповідувати ірландському народові вчення пасивної покори;

що вся його політика щодо ірландської амністії є справжнісіньким проявом тієї *«політики завоювання»*, викриттям якої п. Гладстон повалив міністерство своїх противників — торі;

що Генеральна Рада Інтернаціональної асоціації робітників висловлює своє захоплення тим, як сміливо, твердо і благородно веде ірландський народ свою кампанію за амністію;

що ця резолюція повинна бути повідомлена всім секціям Інтернаціональної асоціації робітників і всім зв'язаним з нею робітничим організаціям Європи і Америки»¹²⁵.

10-го грудня 1869 р. Маркс пише, що його доповідь в ірландському питанні в Раді Інтернаціоналу буде побудована ось як:

«...Цілком незалежно від усякої «інтернаціональної»

і «гуманітарної» фрази про «справедливість до Ірландії» — бо це само собою зрозуміло в Раді Інтернаціоналу — *прямий абсолютний інтерес англійського робітничого класу вимагає розриву його теперішнього зв'язку з Ірландією*. Таке моє найглибше переконання, що ґрунтується на причинах, які я почасти не можу розкрити самим англійським робітникам. Я довго думав, що можна скинути ірландський режим піднесенням англійського робітничого класу. Я завжди обстоював цей погляд у «Нью-Йоркській Трибуні» (американська газета, в якій Маркс довго співробітничав)¹²⁶. Глибше вивчення питання переконало мене в протилежному. Англійський робітничий клас *нічого не вдіє*, поки він не позбавиться від Ірландії... Англійська реакція в Англії корениться в поневоленні Ірландії» (курсив Маркса)¹²⁷.

Тепер читачам повинна бути цілком ясна політика Маркса в ірландському питанні.

«Утопіст» Маркс такий «непрактичний», що стоїть за відокремлення Ірландії, яке і через півстоліття не було здійснене.

Чим же викликана ця політика Маркса і чи не була вона помилкою?

Спочатку Маркс думав, що не національний рух пригнобленої нації, а робітничий рух серед гноблячої нації визволить Ірландію. Ніякого абсолюту з національних рухів Маркс не робить, знаючи, що повне визволення всіх національностей зможе дати тільки перемога робітничого класу. Врахувати наперед всі можливі співвідношення між буржуазними визвольними рухами пригноблених націй і пролетарським визвольним рухом серед гноблячої нації (якраз та проблема, яка робить таким важким національне питання в сучасній Росії) — річ неможлива.

Але от обставини склались так, що англійський робітничий клас попав досить надовго під вплив лібералів, ставши їх хвостом, обезглавивши себе ліберальною робітничою політикою. Буржуазний визвольний рух в Ірландії посилювався і набрав революційних форм. Маркс переглядає свою думку і виправляє її.

«Нешастя для народу, якщо він поневолив інший народ». Не визволитися робітничому класові в Англії, поки не визволиться Ірландія від англійського гніту. Реакцію в Англії зміцнює і живить поневолення Ірландії (як живить реакцію в Росії поневолення нею ряду націй!).

І Маркс, проводячи в Інтернаціоналі резолюцію симпатій «ірландській нації», «ірландському народові» (розумний Л. Вл., мабуть, розніс би бідного Маркса за забуття класової боротьби!), проповідує *відокремлення* Ірландії від Англії, «хоча б після відокремлення діло і прийшло до федерації».

Які теоретичні посилки цього висновку Маркса? В Англії взагалі давно закінчена буржуазна революція. Але в Ірландії вона не закінчена; її закінчують тільки тепер, через півстоліття, реформи англійських лібералів. Якби капіталізм в Англії був повалений так швидко, як сподівався Маркс спочатку, то місця для буржуазно-демократичного, загальнонаціонального, руху в Ірландії не було б. Але якщо він виник, Маркс радить англійським робітникам підтримати його, дати йому революційний поштовх, довести його до кінця в інтересах *своєї* свободи.

Економічні зв'язки Ірландії з Англією в 60-х роках минулого століття були, звичайно, ще тісніші, ніж зв'язки Росії з Польщею, Україною і т. п. «Непрактичність» і «нездійснимість» відокремлення Ірландії (хоча б через географічні умови і через неосяжну колоніальну могутність Англії) впадали в очі. Будучи принципіальним ворогом федералізму, Маркс допускає в даному разі і федерацію *, *аби тільки* визволення Ірландії відбулося не реформістським, а революційним

* Між іншим, неважко бачити, чому під правом «самовизначення» націй не можна, з соціал-демократичної точки зору, розуміти ні федерації, ні автономії (хоча, абстрактно кажучи, і те і друге підходить під «самовизначення»). Право на федерацію є взагалі нісенітниця, бо федерація є двосторонній договір. Ставити в свою програму захист федералізму взагалі марксисти ніяк не можуть, про це нічого й говорити. Що ж до автономії, то марксисти захищають не «право на» автономію, а *саму* автономію, як загальний, універсальний принцип демократичної держави з строкатим національним складом, з різкою відмінністю географічних та ін. умов. Тому визнавати «право націй на автономію» було б так само безглуздо, як і «право націй на федерацію».

пляхом, внаслідок руху мас народу в Ірландії, підтриманого робітничим класом Англії. Не може підлягати ніякому сумніву, що тільки таке розв'язання історичного завдання найбільше сприяло б інтересам пролетаріату і швидкості суспільного розвитку.

Вийшло інакше. І ірландський народ і англійський пролетаріат виявилися слабими. Тільки тепер, жалюгідними угодами англійських лібералів з ірландською буржуазією *розв'язується* (приклад Ольстера показує, наскільки туго) ірландське питання земельною реформою (з викупом) і автономією (поки що не запровадженою). Що ж? Чи впливає з цього, що Маркс і Енгельс були «утопістами», що вони ставили «нездійснимі» національні вимоги, що вони піддавалися впливу ірландських націоналістів — дрібних буржуа (дрібнобуржуазний характер руху «феніїв» безсумнівний) і т. п.?

Ні. Маркс і Енгельс і в ірландському питанні вели послідовно-пролетарську політику, яка дійсно виховувала маси в дусі демократизму і соціалізму. Тільки ця політика здатна була звільнити і Ірландію і Англію від півстолітньої затяжки необхідних перетворень і від спотворення їх лібералами на догоду реакції.

Політика Маркса і Енгельса в ірландському питанні дала видатний, що донині зберіг величезне *практичне* значення, зразок того, як повинен ставитися пролетаріат гноблячих націй до національних рухів; — дала пересторогу проти тієї «холопської квапливості», з якою міщани всіх країн, кольорів і мов поспішають визнати «утопічною» зміну кордонів держав, створених насильствами і привілеями поміщиків і буржуазії однієї нації.

Коли б ірландський і англійський пролетаріат не прийняли політики Маркса, не поставили своїм лозунгом відокремлення Ірландії, це було б злісним опортунізмом з їх боку, забуттям завдань демократа і соціаліста, поступкою *англійській* реакції і буржуазії.

9. ПРОГРАМА 1903 РОКУ І ІІ ЛІКВІДАТОРИ

Протоколи з'їзду 1903 року, що приймав програму російських марксистів, стали надзвичайною рідкістю, і величезна більшість сучасних діячів робітничого руху не обізнана з мотивами окремих пунктів програми (тим більше, що далеко не все з належної сюди літератури користується благами легальності...). Тому спинитися на розгляді питання, що нас цікавить, на з'їзді 1903 р. необхідно.

Відзначимо насамперед, що, хоч яка бідна російська с.-д. література, що стосується до «права націй на самовизначення», проте з неї цілком ясно видно, що розумілось це право завжди в смислі права на відокремлення. Пп. Семковські, Лібмани і Юркевичі, які сумніваються в цьому, які оголошують § 9 «неясним» і т. п., тільки через крайнє неучтво або безтурботність розводять балачки про «неясність». Ще в 1902 році в «Заре» Плеханов *, захищаючи «право на самовизначення» в проекті програми, писав, що ця вимога, не обов'язкова для буржуазних демократів, «обов'язкова для соціал-демократів». «Якби ми забули про неї, або не зважились виставити її,— писав Плеханов,— побоюючись зачепити національні передсуди наших співвітчизників великоруського племені, то в наших устах став би ганебною брехнею... клич...: «пролетарі всіх країн, єднайтеся!»» ¹²⁸.

Це — дуже влучна характеристика основного доводу за розглядуваний пункт, настільки влучна, що її недаром боязливо обминали і обминають «безрідні» критики нашої програми. Відмова від цього пункту, якими б мотивами її не обставляли, *на ділі* означає «ганебну» поступку *великоруському* націоналізмові. Чому великоруському, коли говориться про право *всіх* націй на самовизначення? Тому, що мова йде про відокремлення *від* великорусів. Інтерес *об'єднання пролетарів*, інтерес їх класової солідарності вимагають

* У 1916 році В. І. Ленін до цього місця зробив примітку: «Просимо читача не забувати, що Плеханов у 1903 р. був одним з головних противників опортунізму, далеким від свого сумно-знаменитого повороту до опортунізму і згодом до шовінізму».

визнання права націй на відокремлення — от що визнав у цитованих словах Плеханов 12 років тому; вдумавшись у це, наші опортуністи не сказали б, мабуть, так багато дурниць про самовизначення.

На з'їзді 1903 р., де був затверджений цей проект програми, що його захищав Плеханов, головна робота була зосереджена в програмній комісії. Її протоколи, на жаль, не велись. А саме по даному пункту вони були б особливо цікаві, бо тільки в комісії представники польських с.-д., Варшавський і Ганецький, пробували захищати свої погляди і оспорювати «визнання права на самовизначення». Читає, який схотів би порівняти їхні доводи (викладені в промові Варшавського і в заяві його і Ганецького, стор. 134—136 і 388—390 протоколів) з доводами Рози Люксембург в її польській статті, яку ми розібрали, побачив би повну тотожність цих доводів.

Як же поставилась до цих доводів програмна комісія II з'їзду, де проти польських марксистів виступав найбільше Плеханов? З цих доводів жорстоко посміялись! Безглуздість пропозиції російським марксистам викинути визнання права на самовизначення націй була так ясно і наочно показана, що польські марксиста навіть не зважились повторити своїх доводів на повному зібранні з'їзду!! Вони покинули з'їзд, переконавшись у безнадійності своєї позиції перед найвищим зібранням марксистів і великоруських, і єврейських, і грузинських, і вірменських.

Цей історичний епізод має, само собою зрозуміло, дуже важливе значення для кожного, хто цікавиться серйозно своєю програмою. Повний розгром доводів польських марксистів у програмній комісії з'їзду і відмова їх від спроби захищати свої погляди на зібранні з'їзду — факт надзвичайно знаменний. Роза Люксембург не даром «скромно» умовчала про це у своїй статті 1908 року — надто вже неприємний, мабуть, був спогад про з'їзд! Умовчала вона і про ту, до смішного невдалу, пропозицію «виправити» § 9-й програми, яку зробили Варшавський і Ганецький від імені всіх польських марксистів у 1903 році і якої не зважу-

вались (і не зважались) повторювати ні Роза Люксембург, ні інші польські с.-д.

Але якщо Роза Люксембург, приховуючи свою поразку в 1903 році, умовчала про ці факти, то люди, які цікавляться історією своєї партії, подбають про те, щоб узнати про ці факти і продумати їх значення.

«...Ми пропонуємо,— писали друзі Рози Люксембург з'їздові 1903 року, покидаючи його,— дати таке формулювання сьомому (теперішньому 9-му) пунктові в проекті програми: § 7. *Установи, що гарантують повну свободу культурного розвитку всім націям, які входять до складу держави*» (стор.390 протоколів).

Отже, польські марксистки виступали тоді з поглядами в національному питанні настільки невиразними, що *замість* самовизначення пропонували, по суті справи, не що інше, як псевдонім пресловутої «культурно-національної автономії»!

Це звучить майже неймовірно, але це, на жаль, факт. На самому з'їзді, хоч на ньому було 5 бундівців з 5 голосами і 3 кавказці з 6 голосами, не рахуючи дорадчого голосу у Кострова, не знайшлося *жодного* голосу за *усунення* пункту про самовизначення. За додавання до цього пункту «культурно-національної автономії» висловилося три голоси (за формулу Гольдблата: «створення установ, що гарантували б націям повну свободу культурного розвитку») і чотири голоси за формулу Лібера («право на свободу їх — націй — культурного розвитку»).

Тепер, коли з'явилась російська ліберальна партія, партія к.-д. ми знаємо, що в її програмі замінено політичне самовизначення націй «культурним самовизначенням». Отже, польські друзі Рози Люксембург, «борючись» з націоналізмом ППС, робили це з таким успіхом, що пропонували марксистську програму замінити *ліберальною* програмою! І вони ж при цьому закидали нашій програмі опортунізм — чи дивно, що в програмній комісії II з'їзду цей закид зустрічали тільки сміхом!

Як розуміли «самовизначення» делегати II з'їзду, з яких, як ми бачили, не знайшлося *жодного* проти «самовизначення націй»?

Про це свідчать три такі витяги з протоколів:

«*Мартинов* вважає, що слову «самовизначення» не можна надавати широкого тлумачення; воно означає лише право нації на відособлення в окреме політичне ціле, а зовсім не обласне самоврядування» (стор. 171). *Мартинов* був членом програмної комісії, в якій були спростовані і осміяні доводи друзів *Рози Люксембург*. За своїми поглядами *Мартинов* був тоді «економістом», запеклим противником «*Искры*», і якби він висловив думку, яка не поділялася більшістю програмної комісії, він був би, звичайно, спростований.

Гольдблат, бундівець, взяв слово перший, коли на з'їзді обговорювався, після комісійної роботи, § 8-й (теперішній 9-й) програми.

«Проти «права на самовизначення», — говорив *Гольдблат*, — нічого заперечити не можна. У випадку, коли яка-небудь нація бореться за самостійність, то противитися цьому не можна. Якщо *Польща* не захоче вступити в законний шлюб з *Росією*, то їй не заважати, як висловився тов. *Плеханов*. Я погоджуюся з такою думкою в цих межах» (стор. 175—176).

Плеханов зовсім не брав слова на повному зібранні з'їзду по даному пункту. *Гольдблат* посилається на слова *Плеханова* в програмній комісії, де «право на самовизначення» було докладно і популярно роз'яснюване в розумінні права на відокремлення. *Лібер*, який говорив після *Гольдבלата*, зауважив:

«Звичайно, коли яка-небудь національність не може жити в межах *Росії*, то їй партія перешкоджати не буде» (стор. 176).

Читач бачить, що на II з'їзді партії, який прийняв програму, не було двох думок в питанні про те, що самовизначення значить «лише» право на відокремлення. Навіть бундівці засвоїли собі тоді цю істину, і тільки в наш сумний час триваючої контрреволюції і всілякого «відреченства» знайшлися сміливі своїм неуцтвом люди, які оголосили програму «неясною». Але, перше ніж приділяти час цим сумним «теж-соціал-демократам», покінчимо з ставленням до програми поляків.

На другий (1903 р.) з'їзд вони прийшли з заявою про необхідність і настійність об'єднання. Але з'їзд

вони покинули, після «невдач» у програмній комісії, і *останнім словом* їх була писана заява, яка надрукована в протоколах з'їзду і містить наведену вище пропозицію *замінити* самовизначення культурно-національною автономією.

В 1906 році польські марксисти ввійшли в партію, причому, ні входячи в неї, *ні єдиного разу* потім (ні на з'їзді 1907 р., ні на конференціях 1907 і 1908 рр., ні на пленумі 1910 року), вони *не вносили* ні одної пропозиції про зміну § 9-го російської програми!!

Це — факт.

І цей факт доводить наочно, всупереч всяким фразам і запевненням, що друзі Рози Люксембург визнали вичерпуючими питання дебати в програмній комісії II з'їзду і рішення цього з'їзду, що вони мовчки усвідомили свою помилку і виправили її, коли в 1906 році ввійшли в партію, після залишення з'їзду в 1903 році, ні разу не спробувавши *партійним* шляхом порушити питання про перегляд § 9-го програми.

Стаття Рози Люксембург з'явилася за її підписом у 1908 році — зрозуміло, жодній людині не спадало ніколи й на думку заперечувати право партійних літераторів на критику програми — і *після* цієї статті так само *ні одна* офіційна установа польських марксистів не порушувала питання про перегляд § 9-го.

Тому справді ведмежу послугу робить деяким поклонникам Рози Люксембург Троцький, коли, від імені редакції «Борьбы», пише в № 2 (березень 1914 р.):

«...Польські марксисты вважають, що «право на національне самовизначення» цілком позбавлене політичного змісту і підлягає усуненню з програми» (стор. 25).

Послужливий Троцький за ворога страшніший! Нізвідки, як із «приватних розмов» (тобто просто пліток, якими завжди живе Троцький), він *не міг* запозичити доказів, щоб вважати «польських марксистів» взагалі прихильниками кожної статті Рози Люксембург. Троцький виставив «польських марксистів» людьми без честі і совісті, які не вміють навіть шанувати свої переконання і програму своєї партії. Послужливий Троцький!

Коли в 1903 році представники польських марксистів покинули *через* право на самовизначення II з'їзд, *тоді* Троцький міг сказати, що вони вважали, що це право позбавлене змісту і підлягає усуненню з програми.

Але після цього польські марксисти *ввійшли* в партію, яка мала таку програму, і ні разу не внесли пропозиції про перегляд її *.

Чому умовчав Троцький про ці факти перед читачами свого журналу? Тільки тому, що йому вигідно спекулювати на розпалюванні незгод між польськими і російськими противниками ліквідаторства і обманювати російських робітників в питанні про програму.

Ніколи ще, ні в одному серйозному питанні марксизму Троцький не мав сталих думок, завжди «пролазячи в щілину» тих чи інших незгод і перебігаючи від однієї сторони до другої. В даний момент він знаходиться в компанії бундівців і ліквідаторів. Ну, а ці пани з партією не церемоняться.

Ось вам бундівець Лібман.

«Коли російська соціал-демократія, — пише цей джентльмен, — 15 років тому в своїй програмі виставила пункт про право кожної національності на «самовизначення», то кожний (!) себе питав: що власне означає цей модний (!) вислів? На це відповіді не було (!). Це слово лишилось (!) оповите туманом. Насправді в той час було важко розвіяти цей туман. Не прийшов ще час, щоб можна було конкретизувати цей пункт — говорили в той час — нехай він тепер лишиться в тумані (!), і саме життя покаже, який зміст вкласти в цей пункт».

Чи неправда ж, який чудовий цей «хлопчик без штанів» ¹²⁹, що знущується з партійної програми?

А чому він знущується?

Тільки тому, що він цілковитий неук, який нічого не вчився, не почитав навіть з історії партії, а просто потрапив у ліквідаторське середовище, де «прийнято» ходити голяка в питанні про партію і партійність.

* Нас повідомляють, що на літній 1913 р. нараді російських марксистів польські марксисты брали участь *тільки* з дорадчим голосом і в питанні про право на самовизначення (на відокремлення) не голосували зовсім, висловлюючись проти такого права взагалі. Зрозуміло, вони мали повне право чинити так і агітувати, як і раніше, в Польщі проти її відокремлення. Але це не зовсім те, про що говорить Троцький, бо «усунення з програми» § 9-го польські марксисты не вимагали.

У Помяловського бурсак хвастає тим, як він «наплював у діжку з капустою»¹³⁰. Пп. бундисти пішли вперед. Вони випускають Лібманів, щоб ці джентльмени публічно плювали у власну діжку. Що було якесь рішення міжнародного конгресу, що на з'їзді власної партії двоє представників власного Бунду виявили (хоч які вже були «суворі» критики й рішучі вороги «Искры»!) повну здатність зрозуміти смисл «самовизначення» і навіть погоджувалися з ним, яке діло до всього цього пп. Лібманам? І чи не легше буде ліквідувати партію, якщо «публіцисти партії» (не жартуйте!) будуть по-бурсацькому поводитися з історією і з програмою партії?

Ось вам другий «хлопчик без штанів», п. Юркевич з «Дзвону». Пан Юркевич, мабуть, мав у руках протоколи II з'їзду, тому що він цитує слова Плеханова, наведені Гольдблатом, і виявляє обізнаність з тим, що самовизначення може значити тільки право на відокремлення. Але це не заважає йому поширювати серед української дрібної буржуазії наклеп про російських марксистів, ніби вони стоять за «державну цілість» (1913, № 7—8, стор. 83 та ін.) Росії. Звичайно, кращого способу, ніж цей наклеп, для відчуження української демократії від великоруської пп. Юркевичі придумати не могли. А таке відчуження лежить по лінії всієї політики літераторської групи «Дзвону», яка проповідує *виділення* українських робітників в окрему національну організацію! *

Групі націоналістичних міщан, які розколюють пролетаріат, — саме така об'єктивна роль «Дзвону» — цілком личить, звичайно, поширювати безбожну плутанину в національному питанні. Само собою зрозуміло, що пп. Юркевичі і Лібмани, — які «страшенно» ображаються, коли їх називають «колопартійними», — ні слова, буквально ні єдиного словечка не сказали про те, як же вони хотіли б розв'язати в програмі питання про право на відокремлення?

* Див. особливо передмову п. Юркевича до книги п. Левинського: «Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині», Київ, 1914.

Ось вам третій і головний «хлопчик без штанів», п. Семковський, який на сторінках ліквідаторської газети перед великоруською публікою «розносить» § 9-й програми і в той же час заявляє, що він «не поділяє з деяких міркувань пропозиції» про виключення цього параграфа!!

Неймовірно, але факт.

У серпні 1912 р. конференція ліквідаторів офіційно ставить національне питання. За півтора року жодної статті, крім статті п. Семковського, в питанні про § 9-й. І в цій статті автор *спростовує* програму, «не поділяючи з *деяких* (секретна хвороба, чи що?) міркувань» пропозиції виправити її!! Можна ручитися, що в усьому світі нелегко знайти приклади подібного опортунізму і гірше ніж опортунізму, відречення від партії, ліквідації її.

Які є доводи Семковського, досить показати на одному прикладі:

«Як бути, — пише він, — якщо польський пролетаріат захоче в рамках однієї держави вести спільну боротьбу з усім російським пролетаріатом, а реакційні класи польського суспільства, навпаки, захотіли б відокремити Польщу від Росії і зібрали б при референдумі (загальному опиті населення) більшість голосів на користь цього: чи повинні б ми, російські с.-д., голосувати в центральному парламенті разом з нашими польськими товаришами *проти* відокремлення чи, щоб не порушувати «права на самовизначення», *за* відокремлення?» («Новая Рабочая Газета» № 71).

Звідси видно, що п. Семковський не розуміє навіть, *про що мова!* Він не подумав, що право на відокремлення передбачає розв'язання питання якраз *не* центральним парламентом, а тільки парламентом (сеймом, референдумом і т. п.) області, *яка відокремлюється*.

Дитячим здивуванням, «як бути», якщо при демократії більшість за реакцію, заслоняється питання реальної, справжньої, живої політики, коли і Пурішкевичі і Кокошкіни вважають злочинною навіть думку про відокремлення! Мабуть, пролетарям *усієї* Росії треба вести боротьбу не з Пурішкевичами і Кокошкіними сьогодні, а, обминаючи їх, з реакційними класами Польщі!!

І таку неймовірну нісенітницю пишуть в органі ліквідаторів, в якому одним з ідейних керівників є п. Л. Мартов. Той самий Л. Мартов, який складав проект програми і проводив його в 1903 році, який і пізніше писав на захист свободи відокремлення. Л. Мартов міркує тепер, очевидно, за правилом:

Тут розумний не зарадить,
Ви пошліть туди Реада,
А я подивлюся ¹³¹.

Він посилав Реада-Семковського і дозволяє в щоденній газеті, перед новими верствами читачів, що не знають нашої програми, перекручувати її і плутати без кінця!

Так, так, ліквідаторство далеко зайшло, — від партійності у дуже багатьох навіть визначних колишніх с.-д. не лишилося й сліду.

Розу Люксембург, звичайно, не можна прирівнювати до Лібманів, Юркевичів, Семковських, але той факт, що саме такі люди вчепились за її помилку, доводить з особливою наочністю, в який опортунізм вона впала.

10. ЗАКЛЮЧЕННЯ

Підведемо підсумки.

З точки зору теорії марксизму взагалі, питання про право самовизначення не становить труднощів. Серйозно не може бути й мови ні про оспорування лондонського рішення 1896 року, ні про те, що під самовизначенням розуміється лише право на відокремлення, ні про те, що утворення самостійних національних держав є тенденція всіх буржуазно-демократичних переворотів.

Трудність створює до певної міри те, що в Росії бореться і повинен боротися поруч пролетаріат пригноблених націй і пролетаріат гноблячої нації. Відстояти єдність класової боротьби пролетаріату за соціалізм, дати відсіч усім буржуазним і чорносотенним впливам націоналізму — от у чому завдання. Серед пригноблених націй виділення пролетаріату в самостійну партію приводить іноді до такої запеклої

боротьби з націоналізмом даної нації, що перспектива перекручується і забувається націоналізм гноблячої нації.

Але таке перекручення перспективи можливе лише ненадовго. Досвід спільної боротьби пролетарів різних націй надто ясно показує, що не з «краківської», а з загальноросійської точки зору повинні ми ставити політичні питання. А в загальноросійській політиці панують Пурішкевичі й Кокоскіни. Їх ідеї панують, їх цькування іногородців за «сепаратизм», за *думки* про відокремлення проповідується і ведеться в Думі, в школах, в церквах, в казармах, у сотнях і тисячах газет. От ця, великоруська, отрута націоналізму отрує всю загальноросійську політичну атмосферу. Нещастя народу, який, поневолюючи інші народи, зміцнює реакцію в усій Росії. Спогади 1849 і 1863 років становлять живу політичну традицію, яка, коли не зчиняється бурі дуже великого масштабу, ще довгі десятиріччя загрожує утруднювати всякий демократичний і особливо соціал-демократичний рух.

Не може бути сумніву, що, якою б природною не здавалась іноді точка зору деяких марксистів пригноблених націй («нещастя» яких полягає іноді в засліпленні мас населення ідеєю «свого» національного визволення), *на ділі*, за об'єктивним співвідношенням класових сил в Росії, відмова від захисту права на самовизначення дорівнює злісному опортунізмові, зараженню пролетаріату ідеями Кокоскіних. А ці ідеї є, по суті, ідеї і політика Пурішкевичів.

Тому, якщо точку зору Рози Люксембург можна було виправдати на початку, як специфічну польську, «краківську» вузькість *, то тепер, коли всюди посилюється націоналізм і насамперед націоналізм урядовий, великоруський, коли *він* направляє політику, — така вузькість стає вже непростимою. На ділі за неї чіп-

* Неважко зрозуміти, що визнання марксистами *всєї Росії* і насамперед великоросами *права* націй на відокремлення анітрохи не виключає *агітації* проти відокремлення з боку марксистів тієї чи іншої *пригнобленої* нації, як визнання права на розлучення не виключає агітації в тому чи іншому випадку проти розлучення. Через те ми думаємо, що неминуче зростатиме кількість польських марксистів, які сміятимуться з неіснуючої «суперечності», яка нині «підігрівається» Семновським і Троцьким.

ляються опортуністи *всіх* націй, які цураються ідеї «бур» і «стрибків», визнають закінченим буржуазно-демократичний переворот, тягнуться за лібералізмом Кокошкіних.

Націоналізм великоруський, як і всякий націоналізм, переживає різні фази, залежно від верховенства тих чи інших класів у буржуазній країні. До 1905 року ми знали майже тільки націонал-реакціонерів. Після революції у нас народилися *націонал-ліберали*.

На цій позиції стоять у нас фактично і октябристи і кадети (Кокошкін), тобто вся сучасна буржуазія.

А далі *неминуче* народження великоруських націонал-демократів. Один із засновників «народно-соціалістичної» партії п. Пешехонов уже виразив цю точку зору, коли кликав (у серпневій книжці «Русского Богатства» за 1906 рік) до обережності щодо націоналістичних передсудів мужика. Хоч би скільки робили наклепів на нас, більшовиків, ніби ми «ідеалізуємо» мужика, але ми завжди строго відрізняли і будемо відрізняти мужицький розум від мужицького передсуду, мужицький демократизм проти Пурішкевича і мужицьке прагнення примиритися з попом і поміщиком.

На націоналізм великоруських селян пролетарська демократія повинна зважати (не в розумінні поступок, а в розумінні боротьби) вже тепер і буде зважати, мабуть, досить довго*. Пробудження націоналізму в пригноблених націях, яке так сильно позначилось після 1905 року (нагадаємо хоча б групу «автономістів-федералістів» у І Думі, зростання українського руху, мусульманського руху і т. д.), — неминуче

* Було б цікаво простежити, як видозмінюється, наприклад, націоналізм у Польщі, перетворюючись з шляхетського в буржуазний і потім у селянський. Людвіг Бернгард у своїй книзі «Das polnische Gemeinwesen im preussischen Staat» («Поляки в Пруссії»; є російський переклад), стоячи сам на точці зору німецького Кокошкіна, описує надзвичайно характерне явище: утворення свого роду «селянської республіки» поляків у Німеччині у вигляді тісного згуртування всіляких кооперативів та інших спілок польських селян у боротьбі за національність, за релігію, за «польську» землю. Німецький гніт згуртував поляків, відособив їх, пробудивши націоналізм спочатку шляхти, потім буржуа, нарешті селянської маси (особливо після походу німців проти польської мови в школах, що почався в 1873 році). До цього йде діло і в Росії і у відношенні не до самої тільки Польщі.

викличе посилення націоналізму великоруської дрібної буржуазії в містах і в селах. Чим повільніше піде демократичне перетворення Росії, тим упертіше, грубіше, запекліше буде національне цькування і гризня буржуазії різних націй. Особлива реакційність російських Пурішкевичів буде породжувати (і посилювати) при цьому «сепаратистські» прагнення серед тих чи інших пригноблених націй, які іноді користуються значно більшою свободою в сусідніх державах.

Такий стан речей ставить пролетаріатові Росії двояке або, точніше, двостороннє завдання: боротьбу з усяким націоналізмом і насамперед з націоналізмом великоруським; визнання не тільки повної рівноправності всіх націй взагалі, але й рівноправності щодо державного будівництва, тобто права націй на самовизначення, на відокремлення; — а поряд з цим, і саме в інтересах успішної боротьби з всіляким націоналізмом всіх націй, відстоювання єдності пролетарської боротьби і пролетарських організацій, найтіснішого злиття їх в інтернаціональну спільність, всупереч буржуазним прагненням до національної відособленості.

Повна рівноправність націй; право самовизначення націй; злиття робітників усіх націй — цієї національної програми вчить робітників марксизм, вчить досвід всього світу і досвід Росії.

Стаття була вже набрана, коли я одержав № 3 «Нашей Рабочей Газеты», де п. Вол. Косовський пише про визнання права на самовизначення за всіма націями:

«Будучи механічно перенесене з резолюції I з'їзду партії (1898 р.), який, в свою чергу, запозичив його з рішень міжнародних соціалістичних конгресів, воно, як видно з дебатов, розумілось з'їздом 1903 року в тому ж смислі, який в нього вкладав соціалістичний Інтернаціонал: в смислі політичного самовизначення, тобто самовизначення нації в напрямі політичної самостійності. Таким чином, формула національного самовизначення, означаючи право на територіальне відособлення, зовсім не стосується питання про те, як урегулювати національні відносини всередині даного державного організму, для національностей, які не можуть або не хочуть вийти з існуючої держави».

Звідси видно, що п. Вол. Косовський мав в руках протоколи II з'їзду 1903 року і прекрасно знає справжній (і єдиний) смисл поняття самовизначення. Зіставте з цим той факт, що редакція бундівської газети «Цайт» випускає п. Лібмана для знущань з програми і оголошення її неясною!! Дивні «партійні» нрави у пп. бундівців... Чому Косовський оголошує прийняття з'їздом самовизначення *механічним* перенесенням, «аллах відає». Бувають люди, яким «хочеться заперечити», а що, як, чому, навіщо, це їм не дано.
